UCHWAŁA NR .....
RADY MIEJSKIEJ W KOWALEWIE POMORSKIM

z dnia ..... 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027–2030

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (T.j. Dz. U. z 2026 r. poz. 662; zm.: Dz. U. z 2023 r. poz. 1688 oraz z 2026 r. poz. 912) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292; zm.: Dz. U. z 2025 r. poz. 1168 i poz. 1673 oraz z 2026 r. poz. 483), po uzyskaniu opinii Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027–2030, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Kowalewo Pomorskie.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALEWO POMORSKIE NA LATA 2027-2030

KOWALEWO POMORSKIE, 2026 r.

Spis treści

1. Wstęp....4

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami 5

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce 6

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 18

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 18

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu 21

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 27

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy Kowalewo Pomorskie) 27

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.... 33

5.2.1. Charakterystyka gminy Kowalewo Pomorskie.... 33

5.2.2. Zarys historii obszaru Gminy 35

5.2.3. Krajobraz kulturowy 37

5.2.3. Zestawienie obiektów z terenu gminy wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa kujawsko – pomorskiego 54

5.2.4. Zestawienie obiektów z terenu gminy Kowalewo Pomorskie wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków 57

5.2.5. Zabytki ruchome.... 64

5.2.6. Zabytki archeologiczne 65

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne 69

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń 70

7. Założenia programowe 72

7.1. Cele szczegółowe i działania Gminny Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030 73

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami 84

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami 85

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami 85

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków..... 92

Aneks nr 1 – Wykaz zabytków nieruchomych 93

Aneks nr 2 – Wykaz stanowisk archeologicznych 108

Spis tabel 118

Spis rysunków 118

Spis fotografii 118

1. Wstęp

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gmina ma obowiązek sporządzić gminny program opieki nad zabytkami. Program ten jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te określone są w odniesieniu do całej gminy jako jednostki podziału administracyjnego. Dotyczą nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna, a rolą programu jest wzbudzenie w lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej poprzez uświadamianie mieszkańcom znaczenia lokalnych wartości kulturowych.

Program określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy. Aby program mógł być w pełni realizowany, ważne jest zaangażowanie mieszkańców w opiekę nad zabytkami, za które odpowiedzialne będą władze gminy.

Program powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Współpraca środowisk samorządowych, konserwatorskich i lokalnych przy realizacji programu przynieść powinna wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, polepszenie stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, ostatecznie prowadząc do wzrostu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Co 2 lata Burmistrz Miasta sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia Radzie Miejskiej. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu kulturowego oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

Niniejszy dokument stanowi kontynuację założeń, celów i kierunków działań określonych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026 dla Gminy Kowalewo Pomorskie, przyjętym uchwałą nr LV/436/23 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 23 lutego 2023 r. Jednocześnie uwzględnia aktualny stan zasobu zabytkowego, dotychczasowe efekty realizacji programu oraz nowe potrzeby i wyzwania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego gminy.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych
   i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Do najważniejszych aktów prawnych regulujących sposób ochrony i zarządzania zabytkami w Polsce należą:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483, z późn. zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2024 poz. 1292 z późn. zm.)

Ustawa jest kluczowym aktem prawnym w dziedzinie ochrony zabytków. Definiuje ona m.in. pojęcie zabytku, reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, obowiązki właściciela lub posiadacza zabytku, formy finansowania opieki nad zabytkami, zasady prowadzenia badań przy zabytkach, etc.

Zgodnie z art. 3 ustawy, użyte w ustawie określenia oznaczają:

1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ustawa definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,

- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5).

Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Do rejestru można wpisać także otoczenie, nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny.

Rysunek 1. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na ww. listę wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,

10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,

12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro

– na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Rysunek 2. Logo pomnika historii.

Park kulturowy

Park Kulturowy jest tworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Formę ochrony stanowi także gminna ewidencja zabytków, w której powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (art. 22. ust. 5).

Ustawa określa także obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych (art. 22. ust. 4),
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87),
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (art. 18 i 19),
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).

Nowelizacja ustawy z dnia 22 czerwca 2017 roku wprowadziła zapis, mający na celu ochronę obiektów zabytkowych, co do których zostało wszczęte postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomych, ale decyzja nie jest jeszcze ostateczna: *„od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku"*. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. (Art. 10 a).

W ramach nowelizacji ustawy samorządy wszystkich szczebli otrzymały możliwość udzielania dotacji na prace przy zabytkach nie tylko wpisanych do rejestru zabytków, lecz również znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. (Art. 81 ust.1).

Zgodnie z zapisami znowelizowanej ustawy wprowadzone zostały administracyjne kary pieniężne:

Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio

ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości

- podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2026 poz. 662 z późn. zm.)

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządu gminnego. Ustawa o samorządzie gminnym, jako jedno z zadań własnych gminy, wymienia sprawy z zakresu kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust.1, pkt 9).

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2026 poz. 538 z późn. zm.)

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4). Ustawa określa, iż plan ogólny powinien w swej treści zawierać następujące elementy: uwzględnianie stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 13b pkt 3 lit f).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazu kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 4);
- określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3 pkt 6).

Ustawa mówi o konieczności uzgadniania wszystkich wymienionych dokumentów planistycznych z wojewódzkim konserwatorem zabytków, tj. planu ogólnego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku wydawania decyzji o warunkach zabudowy dla terenów i obiektów objętych ochroną zabytków – zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i ujętych w gminnej ewidencji zabytków – projekt decyzji wymaga uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Obowiązek ten wynika z art. 64 ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w powiązaniu z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który nakłada na organy administracji publicznej obowiązek uwzględniania ochrony zabytków przy podejmowaniu rozstrzygnięć planistycznych i inwestycyjnych.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. 2026 poz. 524 z późn. zm.)

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, w szczególności przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, odnoszących się do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ochroną konserwatorską.

W kontekście ochrony zabytków istotne znaczenie mają przepisy techniczno-budowlane. Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy do przepisów techniczno-budowlanych zalicza się m.in. warunki techniczne, jakim powinny odpowiadać obiekty budowlane i ich usytuowanie, oraz warunki techniczne użytkowania obiektów budowlanych. W szczególnie uzasadnionych przypadkach, na zasadach określonych w art. 9 ustawy, dopuszcza się odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych, pod warunkiem zachowania wymagań dotyczących m.in. bezpieczeństwa, warunków zdrowotno-sanitarnych i użytkowych oraz ochrony środowiska.

Szczególne wymagania dotyczą robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach. Zgodnie z art. 29 ust. 7 ustawy, roboty budowlane wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków, które na zasadach ogólnych nie wymagałyby pozwolenia na budowę, wymagają uzyskania decyzji o pozwoleniu na budowę. Natomiast roboty prowadzone na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymagają dokonania zgłoszenia. Do wniosku o pozwolenie na budowę lub zgłoszenia należy dołączyć odpowiedni dokument wydany przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 39 ust. 1 ustawy, prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę albo przed dokonaniem zgłoszenia organowi administracji architektoniczno-budowlanej, uprzedniego dopełnienia wymaganych formalności przed właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może zostać wydana dopiero po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków, działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, o skreśleniu obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2).

W odniesieniu natomiast do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, lecz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3).

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2026 poz. 13 ze zm.)

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2, ust. 2, pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6, ust. 1, pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16, ust. 1, park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16, ust. 3, ust. 5).

Zgodnie z art. 83a ust. 1, jeżeli drzewo lub krzew rośnie na nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, zezwolenie na jego usunięcie wydaje wojewódzki konserwator zabytków. Ustawa określa też zasady naliczania opłat za wycinkę (art. 84–87), a w niektórych przypadkach decyzje w tej sprawie podejmuje właściwy organ administracji, w tym również konserwator zabytków.

Ustawa określa również zasady pobierania opłat za usunięcie drzew i krzewów (art. 84–87). Opłata naliczana jest co do zasady przy wycince i jej wysokość zależy od gatunku oraz wielkości drzewa. W przepisach przewidziano także przypadki zwolnienia z opłat, np. gdy drzewo zagraża bezpieczeństwu ludzi lub mienia, jest obumarłe, powalone w wyniku burzy, albo gdy wycinka związana jest z przywracaniem gruntu do użytkowania rolniczego. Organ wydający zezwolenie ustala jednocześnie, czy opłata jest należna i w jakiej wysokości. W odniesieniu do nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków decyzje w tych sprawach podejmuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2025 poz. 647 z późn. zm.)

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art.101. ust. 2 lit. f określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym między innymi zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami Dz.U. 2026 poz. 399)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania (sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości) wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art.83a. ust. 1 ustawy wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

Ustawa o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 1907 ze zm.)

Art. 2 ustawy wskazuje, że ochrona ludności obejmuje działania na rzecz bezpieczeństwa życia i zdrowia ludzi, mienia, infrastruktury bytowej, środowiska oraz dóbr kultury.

W katalogu zadań ochrony ludności (art. 4), ustawodawca wskazuje na dwie formy działań dotyczących dóbr kultury:

a) planowanie i przygotowanie zabezpieczenia dóbr kultury (art. 4 ust. 1 pkt 3 lit. d);
b) ewakuację mienia i ruchomych dóbr kultury (art. 4 ust. 1 pkt 4 lit. e)

Starosta koordynuje działania między gminami, w tym w zakresie zabezpieczenia dóbr kultury i organizuje pomoc w sytuacjach zagrożenia, zwłaszcza gdy zasoby gmin są niewystarczające (art. 11).

Art. 45 określa zasady opracowania i tryb przyjęcia krajowego planu ochrony dóbr kultury na czas wojny oraz pozostałych planów ochrony dóbr kultury na czas wojny.

Plany będą musiały zostać sporządzone do 31.12.2026 r. i zaczną obowiązywać 1.01.2027 r.

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określi, w drodze rozporządzenia, wykaz podmiotów zobowiązanych do sporządzenia planu ochrony dóbr kultury na czas wojny oraz tryb zgłaszania tych podmiotów w celu wpisania ich do wykazu, uwzględniając wartość i znaczenie obiektów i zbiorów tych podmiotów dla dziedzictwa narodowego.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2026 poz. 457)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że

sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2025 poz. 1338 z późn. zm.)

Ustawa określa zasady prowadzenia działalności pożytku publicznego oraz współpracy organów administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi. Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 16 do sfery zadań publicznych należy działalność w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Przepisy ustawy umożliwiają jednostkom samorządu terytorialnego współpracę z organizacjami pozarządowymi oraz zlecanie im realizacji zadań publicznych w tym zakresie, w tym działań służących ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego..

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774)

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art.8. ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. 2025 poz. 707, ze zm.)

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2022 r., poz. 385)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2022 poz. 2393)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164)

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2004 r. nr 124 poz. 1302),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2004 nr 124 poz. 1304 ze zm.),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 r., Nr 102, poz. 1066),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212. poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 poz. 928),
- Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 czerwca 2017 r. w sprawie pozwolenia na stały wywóz za granicę dobra kultury niebędącego zabytkiem (Dz.U. z 2017 r. poz. 1236),
- Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia

techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U. z 2017 r. poz. 1384),

- Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2017 r. poz. 2249),
- Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U. z 2018 r. poz. 1134),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1470).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2021 r., poz. 56),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2021 r., poz. 81),
- Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 września 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2024 poz. 1462).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030, jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach poniżej:

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 (Uchwała nr 242 z dnia 8 grudnia 2023 r.)

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.)

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Diagnoza w zakresie objętym programowaniem strategicznym opiera się na trzech obszarach:

- obszar 1: współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 kultura wskazano m.in. na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych (tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze krajowym nie wykazuje objawów zniszczenia). Jednocześnie wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania

kapitału społecznego, które zarówno w Polsce, jak i na świecie, odgrywają również coraz ważniejszą rolę w kształtowaniu świadomości historycznej i tożsamości narodowej.

Jako cel główny SRKS wskazała wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Cel główny SRKS realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne:
  - Usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
  - Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich:
  - Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
  - Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury,
  - Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
  - Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
  - Wzmacnianie promocji kultury polskiej za granicą.
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.
  - Wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
  - Rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych,
  - Wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzonymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030 wykazuje spójność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2030 - Strategia Przyspieszenia 2030+

Dnia 21 grudnia 2020 r. Uchwałą nr XXVIII/399/20 Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął aktualny dokument strategii. W powyższym dokumencie zidentyfikowano pięć celów głównych tj.:

1. skuteczna edukacja;
2. zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo;
3. konkurencyjna gospodarka;
4. dostępna przestrzeń i czyste środowisko;
5. spójne i bezpieczne województwo.

Zagadnienia związane ściśle z dziedzictwem kulturowym i historycznym regionu zawarte zostały w celu drugim oraz czwartym. W ramach realizacji ww. celów planowane są następujące kierunki rozwoju związane z kulturą:

Cel 2. Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo - cel operacyjny - kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe:

- kształtowanie tożsamości regionalnej mieszkańców województwa;
- kultywowanie tożsamości lokalnej mieszkańców województwa;
- kształtowanie postaw patriotycznych mieszkańców województwa;
- rozwój oferty podmiotów upowszechniania kultury;
- rozwój edukacji kulturalnej oraz upowszechnianie kultury wśród mieszkańców regionu;
- upowszechnianie dostępu do zasobów kultury poprzez ich cyfryzację;
- digitalizacja i udostępnianie zasobów bibliotek;
- wspieranie działalności organizacji społecznych działających w dziedzinie kultury.

Cel 4. Dostępna przestrzeń i czyste środowisko - cel operacyjny - przestrzeń kulturowa:

- ochrona, zachowanie, odnowa, wzmacnianie i promocja dziedzictwa kulturowego województwa;
- adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów publicznych i komercyjnych.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2025-2028 (Uchwała Nr XII/199/25 z dnia 26.05.2025 r)

Głównym zadaniem Programu jest upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego. Program opieki nad zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2025-2028 jest dokumentem, który przedstawia długofalowe działania podejmowane przez samorząd województwa i spełnieniem w tym zakresie obowiązku ustawowego.

Cel główny: Skuteczna edukacja

Cel operacyjny: Podniesienie jakości kształcenia i wychowania

Kierunek działań: Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony zabytków

Opis: w ramach działania wspierane będą wszelkie przedsięwzięcia mające na celu podnoszenie świadomości wśród dzieci i młodzieży oraz dorosłych z zakresu ochrony zabytków.

Kierunek działań: Edukacja

Opis: Edukacja to kierunek szerokich działań o charakterze ogólnym, edukacyjno-społecznym, przeznaczony dla grup, które nie są bezpośrednio odpowiedzialne za ochronę zabytków. Ma na celu zwiększenie zainteresowania dziedzictwem i skuteczniejsze docieranie z treściami istotnymi dla ochrony dziedzictwa do odbiorów nieposiadających ugruntowanej wiedzy o dziedzictwie i zabytkach.

Cel główny: Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo

Cel operacyjny: Kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe

Kierunek działań: Promocja

Opis: jednym z największych zagrożeń dla dziedzictwa jest niska świadomość jego wartości wśród społeczeństwa. Aby temu zapobiec konieczne jest wskazywanie wartości historycznej, artystycznej obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa.

Kierunek działań: Dokumentacja i popularyzacja

Opis: dokumentowanie dziedzictwa to proces rejestrowania, badanie i archiwizowania informacji o obiektach, tradycjach. Służy to pełnej identyfikacji i wszechstronnemu poznaniu pod względem historii, funkcji, stylu, stanu zachowania substancji zabytkowej, budowy i właściwości technologicznych, pierwotnej formy i wyglądu, kolejnych przekształceń i nawarstwień, w końcu znaczenia kulturowego oraz wartości materialnych i niematerialnych.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa

Kierunek działań: Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane Opis: głównym celem współfinansowania prac konserwatorsko-restauratorskich i budowlanych przy zabytkowych obiektach nieruchomych i ruchomych służy poprawie i ocaleniu materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń.

Kierunek działań: Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Opis: przedsięwzięcie dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd województwa Kujawsko-Pomorskiego lub jego jednostki organizacyjne.

Audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego

Zgodnie z Uchwałą Nr LXI/851/2023 z dnia 25 września 2023 roku Sejmik Województwa Kujawsko Pomorskiego przyjął audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego. Na terenie gminy Kowalewo Pomorskie zidentyfikowano 17 krajobrazów, z których żaden nie uzyskał statusu krajobrazu priorytetowego. Jednak dla niektórych z nich audyt krajobrazowy formułuje rekomendacje i wnioski, ponieważ krajobrazy te położone są w całości lub częściowo na obszarach chronionych w rozumieniu art. 38a ust. 3 pkt 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Tabela 1. Krajobrazy zidentyfikowane na terenie gminy Kowalewo Pomorskie

Lp.	Kod krajobrazu	Typ i podtyp	Charakterystyka krajobrazu
1	04-315.11-31	6, 6d	krajobraz wiejski z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych, tworzących pola średniej wielkości
2	04-315.11-51	1, 1a	krajobraz jeziorny – jeziora
3	04-315.11-52	6, 6g	krajobraz wiejski z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim
4	04-315.11-53	6, 6g	krajobraz wiejski z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim
5	04-315.11-54	6, 6e	krajobraz wiejski z przewagą wielkoobszarowych pól albo łąk i pastwisk
6	04-315.11-55	9, 9a	krajobraz miejski – miejscowość z zachowanym układem historycznym; obejmuje Kowalewo Pomorskie
7	04-315.11-56	2, 2b	krajobraz bagienno-łąkowy, głównie z udziałem szuwarów i turzycowisk
8	04-315.11-57	6, 6e	krajobraz wiejski z przewagą wielkoobszarowych pól albo łąk i pastwisk
9	04-315.11-60	6, 6d	krajobraz wiejski z przewagą mozaikowo rozmieszczonych pól średniej wielkości
10	04-315.11-82	3, 3b	krajobraz leśny z przewagą siedlisk lasowych
11	04-315.11-84	3, 3a	krajobraz leśny z przewagą siedlisk borowych
12	04-315.11-85	3, 3b	krajobraz leśny z przewagą siedlisk lasowych
13	04-315.13-31	3, 3b	krajobraz leśny z przewagą siedlisk lasowych
14	04-315.13-32	3, 3a	krajobraz leśny z przewagą siedlisk borowych

Lp.	Kod krajobrazu	Typ i podtyp	Charakterystyka krajobrazu
15	04-315.13-33	6, 6d	krajobraz wiejski z przewagą mozaikowo rozmieszczonych pól średniej wielkości
16	04-315.13-34	3, 3b	krajobraz leśny z przewagą siedlisk lasowych
17	04-315.13-35	3, 3a	krajobraz leśny z przewagą siedlisk borowych

Źródło: Audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego.

Nazwy typów i podtypów wynikają z obowiązującej klasyfikacji stosowanej przy sporządzaniu audytów krajobrazowych. Krajobrazy typu 6d obejmują obszary rolnicze z polami mającymi najczęściej od 3 do 30 ha, natomiast typ 6e dotyczy terenów, na których dominują pola lub użytki zielone większe niż 30 ha. Typ 6g oznacza zwartą zabudowę wiejską otoczoną terenami rolnymi.

- Na terenach zagrożonych erozją wodną i wietrzną prowadzić gospodarkę skutkującą poprawą stosunków wodnych, w szczególności poprzez: zachowanie istniejących oraz wprowadzanie nowych zadrzewień, miedz.
- Zachowanie istniejących naturalnych lub półnaturalnych systemów przyrodniczych, powiązanych ze sobą przestrzennie oraz pełniących ważną funkcję przyrodniczą i krajobrazową.
- Prowadzenie działań rewitalizacyjnych obiektów ulegających dewastacji i przystosowanie ich na cele użytkowe.
- Utrzymanie łączności pomiędzy poszczególnymi ekosystemami cennymi przyrodniczo pełniącymi funkcję m.in. korytarzy ekologicznych.

Pod tym względem gmina ma uproszczoną strukturę na tle innych gmin objętych audytem.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Golubsko – Dobrzyńskiego na lata 2024-2027 (Uchwała Nr LXXXI/469/2024 Rady Powiatu Golubsko-Dobrzyńskiego z dnia 28 lutego 2024 r.)

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami formułuje szereg działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami z terenu Powiatu. Wyznaczone kierunki i zadania uwzględniają specyfikę dziejów Powiatu i charakter jej dziedzictwa kulturowego oraz są zgodne z celami wskazanymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

PRIORYTET I – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH

ZADANIA:

- Oznakowanie, uzupełnienie lub odnowa oznakowania: - Obiektów zabytkowych. - Cmentarzy historycznych. - Zabytkowych parków i ogrodów.

- Stałe aktualizowanie elektronicznego banku informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego, szlakach turystycznych na terenie Powiatu Golubsko Dobrzyńskiego i dostępnej infrastrukturze.
- Opracowanie koncepcji promocji atrakcji turystycznych Powiatu golubsko-dobrzyńskiego (zabytkowych obiektów , szlaków turystycznych, imprez i poszczególnych miejsc).
- Wspieranie współczesnych form krajoznawczo – turystycznych (geocaching, gry historyczne itp.).
- Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości leżących na terenie powiatu, promocja dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych powiatu: wydawnictwa albumowe, wkładki do czasopism, tematyczne foldery i inne formy popularyzacji, tj. filmy i targi.
- Promocja zabytków i historii miejscowości za pośrednictwem stron internetowych powiatu i gmin.
- Wspieranie projektów z zakresu edukacji regionalnej, promujących walory środowiska przyrodniczego i kulturowego mających na celu uwrażliwienie uczniów w zakresie świadomości dziedzictwa kulturowego: szacunek dla zabytków, znalezisk archeologicznych etc.
- Aktualizacja powiatowego programu ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych lub konfliktu zbrojnego (korelacja z programami gminnymi).

PRIORYTET II – DZIAŁALNOŚĆ POWIATOWEGO URZĘDU PRACY WSPIERAJĄCA ZADANIA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

ZADANIA:

- Organizacja staży u pracodawców zajmujących się ochroną i opieka nad zabytkami.
- Udzielanie jednorazowych środków na rozpoczęcie działalności gospodarczej dla bezrobotnych podejmujących działalność w zakresie opieki i ochrony nad zabytkami.
- Finansowanie szkoleń dla pracowników pracodawców zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami w ramach Krajowego Funduszu Szkoleniowego.

PRIORYTET III – BEZPOŚREDNIE WSPARCIE DLA OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH BĘDĄCYCH POD ADMINISTRACJĄ POWIATU

ZADANIA:

- Wsparcie finansowe dla właścicieli zabytków na podstawie uchwały w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
- Przeznaczenie środków z budżetu na modernizacje i remonty obiektów będących w administracji powiatu golubsko dobrzyńskiego.
- Realizacja działań określonych w priorytetach gminnych programów opieki nad zabytkami dla gmin wchodzących w skład powiatu.
- Nadzór nad utrzymywaniem stanu technicznego obiektów będących własnością Powiatu Golubsko Dobrzyńskiego, przekazanymi w użytkowanie innym jednostkom organizacyjnym.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzonymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy Kowalewo Pomorskie)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030, jest zbieżny z dokumentami gminy o charakterze strategicznym i opracowaniami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy oraz zawierającymi ustalenia dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego, opisanymi poniżej:

Strategia Rozwoju miasta i gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2022-2030

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2022–2030 została przyjęta Uchwałą Nr XLIV/365/22 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 26 maja 2022 r. Dokument określa główne cele, kierunki i zadania rozwojowe gminy do 2030 r., w tym działania związane z ochroną i wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego.

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Kowalewo Pomorskie wskazuje ochronę i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako jeden z elementów służących poprawie jakości życia mieszkańców, rozwojowi usług społecznych oraz wzmacnianiu atrakcyjności turystycznej i promocyjnej gminy. Założenia te zostały ujęte w ramach celu strategicznego dotyczącego wysokiej jakości życia i wzrostu kapitału społecznego.

W ramach celu operacyjnego odnoszącego się do rozwoju infrastruktury usług społecznych przewidziano poprawę stanu technicznego i dostępności obiektów wykorzystywanych do świadczenia usług społecznych. Wśród wskazanych zadań wymieniono rewitalizację zabytkowego budynku dawnego zajazdu w Kowalewie Pomorskim oraz rewitalizację innych obiektów i budynków zabytkowych znajdujących się na terenie gminy. Działania te mają prowadzić do poprawy stanu technicznego obiektów, zwiększenia możliwości ich użytkowania oraz nadania im nowych lub rozwiniętych funkcji społecznych.

Strategia zakłada również wzmacnianie oferty kulturalnej i promocyjnej gminy poprzez wspieranie instytucji kultury oraz rozwój turystyki. Oczekiwanym rezultatem tych działań jest poprawa stanu infrastruktury kultury, rozwój lokalnej oferty turystycznej oraz wzrost atrakcyjności turystycznej gminy. Dziedzictwo kulturowe, w tym zabytki nieruchome, historyczne układy przestrzenne i obiekty o znaczeniu lokalnym, powinno być zatem wykorzystywane jako zasób wspierający rozwój społeczny, kulturalny i gospodarczy.

Założenia Strategii pozostają spójne z celami Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, ponieważ łączą ochronę zabytków z ich aktywnym wykorzystaniem w rozwoju usług społecznych, kultury i turystyki. Szczególne znaczenie ma podejście zakładające nie tylko zachowanie substancji zabytkowej, lecz także nadawanie obiektom nowych funkcji, zwiększanie ich dostępności oraz włączanie ich w życie lokalnej społeczności.

Plan ogólny Gminy Kowalewo Pomorskie

Plan ogólny miasta i gminy Kowalewo Pomorskie został przyjęty uchwałą nr XXXIII/204/26 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 27 sierpnia 2026 r.

Plan ogólny miasta i gminy Kowalewo Pomorskie uwzględnia ochronę dziedzictwa kulturowego poprzez takie kształtowanie kierunków zagospodarowania przestrzennego, które respektuje zarówno historyczny układ urbanistyczny miasta, jak i zróżnicowane zasoby kulturowe znajdujące się na terenach wiejskich. Dokument odwołuje się do istniejącej struktury przestrzennej oraz wartości zabytkowych, obejmujących obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz liczne pozycje ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Ochrona dziedzictwa kulturowego realizowana jest w planie ogólnym pośrednio, poprzez przyjęte parametry i standardy urbanistyczne, w tym określenie maksymalnej wysokości i intensywności zabudowy, wymogów dotyczących kształtowania ładu przestrzennego oraz zasad kształtowania nowych inwestycji w otoczeniu zabytków. Rozwiązania te gwarantują, że nowa zabudowa nie będzie kolidować z ekspozycją najważniejszych obiektów zabytkowych, dominant krajobrazowych ani z układami przestrzennymi o wysokiej wartości historycznej. Kwestie bardziej szczegółowe, takie jak wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej, archeologicznej czy ekspozycyjnej, będą doprecyzowywane na etapie sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w toku postępowań administracyjnych, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Rozmieszczenie stref planistycznych przeprowadzono w sposób minimalizujący presję inwestycyjną na obszary o największej wartości kulturowej. Strefy mieszkaniowe, usługowe i gospodarcze zlokalizowano głównie w sąsiedztwie istniejącej zabudowy oraz na terenach już przekształconych. Takie podejście ogranicza ryzyko konfliktów z wartościami kulturowymi, chroni historyczną kompozycję przestrzenną miasta i wsi oraz zapobiega niekontrolowanemu rozlewaniu się zabudowy na tereny o wysokiej wartości kulturowej i krajobrazowej.

Plan ogólny nie przewiduje lokalizacji obiektów wielkoskalowych ani nowych dominant przestrzennych mogących zaburzyć historyczną sylwetę miasta lub naruszyć charakter tradycyjnych krajobrazów wiejskich. Przeciwnie – porządkuje zasady zagospodarowania i kieruje rozwój w obszary już zurbanizowane, sprzyjając ochronie i właściwej ekspozycji zabytków.

Realizacja ustaleń planu ogólnego powinna pozytywnie wpływać na stan zachowania dziedzictwa kulturowego oraz dobra materialne, wzmacniając ich rolę w strukturze przestrzennej i krajobrazowej gminy. Dokument tworzy warunki do harmonijnego łączenia potrzeb rozwoju z ochroną tożsamości kulturowej Kowalewa Pomorskiego oraz zapewnia ramy dla skutecznej ochrony zabytków na etapie dalszych procedur planistycznych i środowiskowych.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akty prawa miejscowego przyjmowane w formie uchwał przez Radę Miejską, określające przeznaczenie oraz warunki zagospodarowania i zabudowy terenów. MPZP uwzględniają również ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków poprzez określenie obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską. Aktualnie na terenie gminy Kowalewo Pomorskie obowiązuje 32 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego terenu. Plany te m.in. wskazują zasady postępowania z obiektami oraz obszarami objętymi ochroną konserwatorską.

Tabela 2. Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Kowalewo Pomorskie

Lp.	Nazwa planu	Nr uchwały, data	Ogłoszenie w Dz. Urz.
1	Zmiana mpzp gminy Kowalewo Pom. w części dot. działki nr 23/2 / wieś Dylewo - stacja paliw /	Uchwała nr XV/113/96 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24 maja 1996 r.	Dz. Urz. Woj. Toruńskiego nr 15/96, poz. 90 z dnia 23 lipca 1996 r.
2	Zmiana mpzp gminy Kowalewo Pom. w części dot. działek 114/1, 114/3, 114/4 we wsi Elzanowo - zabudowa usługowo-rzemieślnicza	Uchwała nr XVII/127/96 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 10 sierpnia 1996 r.	Dz. Urz. Woj. Toruńskiego nr 21/96, poz. 116 z dnia 30 września 1996 r.
3	Zmiana mpzp gminy Kowalewo Pom. w części dot. działki nr 74 / wieś Borówno - zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna/	Uchwała nr XVII/128/96 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 10 sierpnia 1996 r.	Dz. Urz. Woj. Toruńskiego nr 21/96, poz. 117 z dnia 30 września 1996 r.
4	Zmiana w mpzp miasta Kowalewa Pom. w części dot. działki nr 11 /przepompownia ścieków/	Uchwała nr XXVIII/214/98 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 11 marca 1998 r.	Dz. Urz. Woj. Toruńskiego nr 11 poz. 67 z dnia 17 kwietnia 1998 r.
5	Zmiana w mpzp miasta Kowalewa Pom. w części działki nr 139/2 / stacja reduk.-pom. II-/	Uchwała nr II/16/98 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 19 listopada 1998 r.	Dz. Urz. Woj. Toruńskiego nr 39, poz. 345 z dnia 31 grudnia 1998 r.
6	Zmiana w mpzp gminy Kowalewo Pom. w części obejmującej działki nr 7/5 i 7/6 położone we wsi Wielka Łąka	Uchwała nr XXIX/309/2001 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 13 czerwca 2001 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 52, poz. 1110 z dnia 16 sierpnia 2001 r.
7	Zmiana m.p.s.z.-z.p. osiedla „Brodnickiego" w Kowalewie Pom., w części obejmującej obszar działek	Uchwała nr XXXII/327/01 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 89, poz. 1715 z dnia 30 listopada

Lp.	Nazwa planu	Nr uchwały, data	Ogłoszenie w Dz. Urz.
	położonych w obrębie ewidencyjnym miasta Kowalewo Pom. / działki nr geodezyjny: 50, 51, 52/1, 52/2, 52/3, 53/ (i obszarze ewidencyjnym Frydrychowo działki nr geodezyjny: 18, 19, 20/4, 20/1, 11/2/ - zmiana)	października 2001 r. Uchwała nr XXIX/289/14 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24 września 2014 r.	2001 r. Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 2688 z dnia 3 października 2014 r.
8	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gm. Kowalewo Pom. w części dot. działki nr 84/6, położonej w obrębie ewidencyjnym Frydrychowo.	Uchwała nr XXXII/344/01 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 29 listopada 2001 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 2, poz. 50 z dnia 22 stycznia 2002 r.
9	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Kowalewa Pomorskiego w części dotyczącej działek o numerach geodezyjnych 159 i 160 (02 obręb ewidencyjny) w Kowalewie Pom.	Uchwała Nr XXXIX/380/02 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 11 września 2002 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 116 poz. 2389 z dnia 21 października 2002 r.
10	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Kowalewa Pomorskiego w części dot. działki nr geodez. 171/5 (obręb ewidencyjny 04)	Uchwała nr VII/64/03 Rady Miejskiej w Kowalewie z dnia 23 czerwca 2003 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 85, poz. 1242 z dnia 5 września 2003 r.
11	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Kowalewo Pom. w części dotyczącej działek nr 83/2, 78, 84/1 i 90 (obręb ewidencyjny nr 03) - położony pomiędzy ul. Działkową a Mikołaja z Ryńska	Uchwała Nr VIII/140/04 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 01 grudnia 2004 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 10, poz. 148 z dnia 14 lutego 2005 r.
12	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Kowalewo Pomorskie dla części jednostki strukturalnej Zapluskowęsy i części 01 obrębu ewidencyjnego miasta Kowalewa Pomorskiego	Uchwała Nr VIII/64/07 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 12 września 2007 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 121, poz. 1792 z dnia 30 października 2007 r.
13	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Kowalewo Pomorskie dla części 04 obrębu ewidencyjnego miasta Kowalewa Pomorskiego	Uchwała Nr XIII/136/08 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 25 czerwca 2008 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 107, poz. 1703 z dnia 13 sierpnia 2008 r.
14	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części jednostki strukturalnej Frydrychowo	Uchwała Nr XV/158/08 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 26 września 2008 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 134, poz. 2116 z dnia 24 października 2008 r.
15	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Kowalewo Pomorskie dla części 01 i 03 obrębu	Uchwała Nr XV/159/08 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 26 września 2008 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego nr 148, poz. 2269 z dnia 18 listopada 2008 r.

Lp.	Nazwa planu	Nr uchwały, data	Ogłoszenie w Dz. Urz.
	ewidencyjnego miasta Kowalewa Pomorskiego	plan uchylony w części (dz. 47/19, 01 obr., uchwała nr XXXII/268/21)	
16	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie wsi Nowy Dwór w gminie Kowalewo Pomorskie z przeznaczeniem pod eksploatację kruszywa naturalnego	Uchwała Nr X/89/12 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 30 marca 2012 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego poz. 1035 z dnia 7 maja 2012 r.
17	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie wsi Sierakowo i Srebrniki w gminie Kowalewo Pomorskie z przeznaczeniem pod lokalizację elektrowni wiatrowej	Uchwała Nr X/97/12 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 30 marca 2012 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego poz. 1036 z dnia 7 maja 2012 r.
18	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący tereny położone w obrębie Nowy Dwór gm. Kowalewo Pomorskie	Uchwała Nr X/98/12 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 30 marca 2012 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego poz. 1037 z dnia 7 maja 2012 r.
19	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie Frydrychowo w gminie Kowalewo Pomorskie z przeznaczeniem pod zabudowę mieszkaniową, mieszkaniowo-rzemieślniczą, zabudowę handlowo-usługową oraz funkcję rolniczą	Uchwała Nr XI/110/12 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 14 czerwca 2012 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego poz. 1379 z dnia 26 czerwca 2012 r.
20	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie Mlewiec, Srebrniki, Mariany, Sierakowo w gminie Kowalewo Pomorskie z przeznaczeniem pod lokalizację elektrowni wiatrowych	Uchwała Nr XIII/139/12 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 21 września 2012 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego poz. 2027 z dnia 3 października 2012 r.
21	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie Mlewiec, Srebrniki, Wielkie Rychnowo w gminie Kowalewo Pomorskie z przeznaczeniem pod lokalizację elektrowni wiatrowych	Uchwała Nr XVII/179/13 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 25 marca 2013 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 1387 z dnia 29 marca 2013 r.
22	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w 03 obrębie ewidencyjnym miasta Kowalewa Pomorskiego	Uchwała Nr XIX/205/13 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 19 sierpnia 2013 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 2673 z dnia 26 sierpnia 2013 r.
23	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części jednostki	Uchwała Nr XX/216/13 Rady Miejskiej w Kowalewie	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 3067 z

Lp.	Nazwa planu	Nr uchwały, data	Ogłoszenie w Dz. Urz.
	strukturalnej Kiełpiny, gmina Kowalewo Pomorskie	Pomorskim z dnia 9 października 2013 r.	dnia 16 października 2013 r.
24	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obszaru wsi Sierakowo i Wielka Łąka w gminie Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr XXV/250/14 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 19 marca 2014 r. plan uchylony w części (cz. dz. 45/2, obr. Szewa, uchwała nr XXXIX/327/22)	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 901 z dnia 25 marca 2014 r. Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 1102 z dnia 4 marca 2022 r.
25	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obrębu ewidencyjnego Frydrychowo w gminie Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr XXIX/289/14 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24 września 2014 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 2688 z dnia 3 października 2014 r.
26	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w rejonie wsi Mlewiec w gminie Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr V/28/15 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 11 marca 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 833 z dnia 18 marca 2015 r.
27	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w rejonie miejscowości Sierakowo i Zapluskowęsy w gminie Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr VIII/50/15 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 23 września 2015 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 2929 z dnia 2 października 2015 r.
28	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obszaru wsi Wielkie Rychnowo w gminie Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr XXX/270/18 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 21 marca 2018 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 1604 z dnia 21 marca 2018 r.
29	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla działki ewid. 47/19 w obrębie ewidencyjnym 01 miasta Kowalewa Pomorskiego	Uchwała nr XXXII/268/21 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 26 sierpnia 2021 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 4469 z dnia 13 września 2021 r.
30	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części działki nr ewid. 45/2 położonej w obrębie ewidencyjnym Szewa	Uchwała nr XXXIX/327/22 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24 lutego 2022 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 1102 z dnia 4 marca 2022 r.
31	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla działki nr ewid. 98/1 i 98/2 położonej w obrębie ewidencyjnym Sierakowo, gm. Kowalewo Pomorskie	Uchwała nr XLII/357/22 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 28 kwietnia 2022 r.	Dz. Urz. Woj. Kuj.-Pomorskiego, poz. 2609 z dnia 9 maja 2022 r.
32	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenów w obrębie Sierakowo i Srebrniki, gmina Kowalewo Pomorskie	Uchwała Nr XV/94/25 Rady Miejskiej w Kowalewie Pomorskim z dnia 24 kwietnia 2025 r.	Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego z 2025 r., poz. 2267; publikacja z dnia 5 maja 2025 r.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy Kowalewo Pomorskie

Gmina Kowalewo Pomorskie leży w środkowo-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego w powiecie golubsko-dobrzyńskim. Gmina Kowalewo Pomorskie graniczy z gminami Ciechocin i Golub-Dobrzyń (powiat golubsko-dobrzyński), Lubicz, Łysomice i Chełmża (powiat toruński) oraz Ryńsk i Dębowa Łąka (powiat wąbrzeski). Miasto Kowalewo Pomorskie jest położone w odległości 29 km od Torunia i 36 km od Brodnicy.

Gmina Kowalewo Pomorskie ma charakter miejsko-wiejski. W jej skład wchodzi miasto Kowalewo Pomorskie oraz miejscowości położone na obszarze wiejskim. Obszar gminy podzielony jest na 24 sołectwa, natomiast na terenie miasta funkcjonują 2 samorządy osiedlowe: Osiedle Brodnickie oraz Osiedle Jana Kochanowskiego.

Komunikacja

Gmina Kowalewo Pomorskie posiada dogodne położenie komunikacyjne wynikające z przebiegu przez jej obszar dróg o znaczeniu krajowym i wojewódzkim oraz infrastruktury kolejowej.

Przez teren gminy przebiega droga krajowa nr 15, stanowiąca istotny szlak komunikacyjny o znaczeniu międzyregionalnym. Droga ta prowadzi m.in. przez Trzebnicę, Krotoszyn, Jarocin, Wrześnię, Gniezno, Inowrocław, Toruń, Brodnicę i Lubawę do węzła Ostróda Zachód na drodze ekspresowej S7. Na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego DK15 zapewnia m.in. połączenie Kowalewa Pomorskiego z Toruniem, autostradą A1 oraz Brodnicą i dalej z województwem warmińsko-mazurskim.

Uzupełnieniem podstawowego układu drogowego są drogi wojewódzkie: nr 554 relacji Orzechowo – Sierakowo – Kowalewo Pomorskie – Golub-Dobrzyń – Kikół oraz nr 649 relacji Pluskowęsy – Mlewo – Sierakowo. Drogi te zapewniają połączenia pomiędzy miejscowościami gminy oraz z sąsiednimi ośrodkami.

Istotnym elementem układu transportowego gminy jest również infrastruktura kolejowa. Przez Kowalewo Pomorskie przebiega linia kolejowa nr 353 Poznań Wschód – Skandawa, będąca linią o znaczeniu państwowym i umożliwiająca połączenia m.in. w kierunku Torunia, Inowrocławia, Iławy i Olsztyna. Na linii tej zlokalizowana jest stacja Kowalewo Pomorskie.

Z Kowalewa Pomorskiego rozpoczyna się również linia kolejowa nr 209 Kowalewo Pomorskie – Bydgoszcz Wschód, przebiegająca m.in. w kierunku Chełmży i Bydgoszczy. Linia ta stanowi element regionalnego systemu kolejowego województwa kujawsko-pomorskiego.

Dla poprawy warunków ruchu drogowego planowana jest ponadto budowa obwodnicy Kowalewa Pomorskiego w ciągu drogi krajowej nr 15. Według aktualnych założeń GDDKiA inwestycja ma mieć ok. 7,8 km długości, a jej realizacja przewidywana jest na lata 2029–2032.

Zasoby przyrodnicze i obszary chronione

Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody prowadzonym przez Generalną Dyrekcję Ochrony Środowiska, na terenie Gminy Kowalewo Pomorskie znajdują się następujące formy ochrony przyrody:

1) Obszar chronionego krajobrazu (1):

- Doliny Drwęcy.

2) Pomniki przyrody (7).

3) Użytki ekologiczne (4).

Według delimitacji korytarzy ekologicznych przeprowadzonej przez IBS PAN (2012), przez gminę przebiega fragment Korytarza Północnego, który stanowi jedno z głównych połączeń ekologicznych w Polsce. W granicach gminy przebiega jego część, gdzie wyodrębniono korytarz Doliny Drwęcy (KPnC-13E). Obszar funkcjonalny korytarza na terenie gminy obejmuje jej południowo-wschodnią część, zajętą głównie przez tereny leśne.

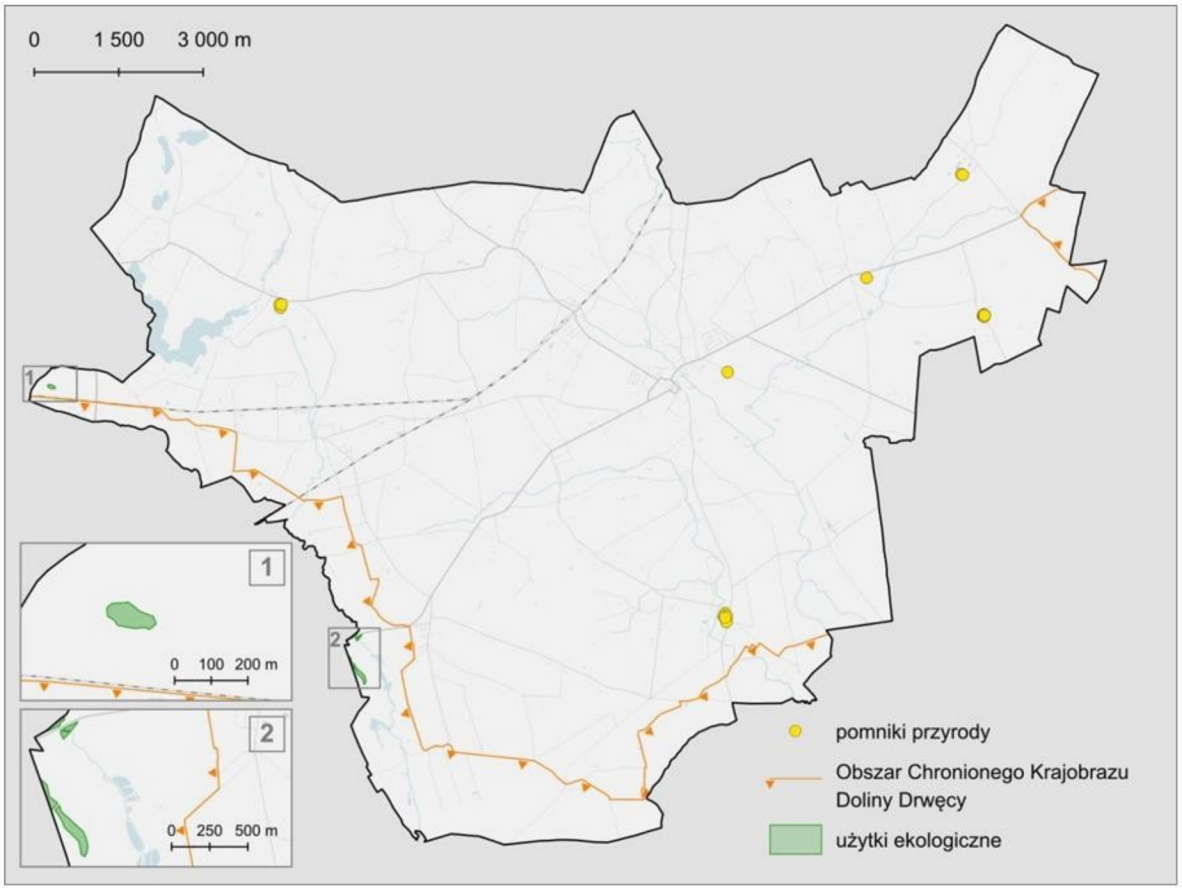

Rysunek 3. Prawne formy ochrony przyrody na terenie gminy Kowalewo Pomorskie
Źródło: Geoserwis GDOŚ.

5.2.2. Zarys historii obszaru Gminy

Kowalewo, jako gród wzmiankowany był już w 1222 r., pośród innych na obszarze ziemi chełmińskiej, darowanych przez księcia Konrada I Mazowieckiego misyjnemu biskupowi pruskiemu Chrystianowi. Od 1231 r. osada stanowiła własność zakonu krzyżackiego, który wzniósł tutaj zamek i założył komturstwo. W 1275 r. na terenie osady założono miasto, które w 1286 r. otrzymało przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim. Miasto pierwotnie wytyczono na rzucie zbliżonym do czworoboku, łączącego się od strony płn. zach. z zamkiem i jego przedzamczami, tworząc wspólny z murami ciąg fortyfikacji. Na pocz. XIV w. zakon krzyżacki rozbudował zamek, wzniesiono kościół parafialny i otoczono miasto murami obronnymi. W 1305 r. na terenie miasto założono szpital Św. Ducha. W 1330 r. miasto zostało oblężone przez wojska polskie. Po bitwie pod Grunwaldem w 1410 r. Kowalewo przeszło na krótko we władanie polskie. Następnie w 1422 r. ponownie miasto oblegane było przez rycerstwo Władysława Jagiełłę. Wówczas spalono załogę krzyżackiego zamku.

Kowalewo ostatecznie przyłączono do polski po zawarciu pokoju toruńskiego w 1466 r. W tym czasie miasto opisano, jako spalone, zamek natomiast, jako znajdujący się w stanie dobrym. Miasto do czasów rozbiorów stanowiło siedzibę starostów królewskich, którymi od 1626 r. byli każdorazowo wojewodowie chełmińscy. Na zamku w Kowalewie odbywano sądy grodzkie dla całego województwa.

Znaczne spustoszenie w okresie wojen szwedzkich przyczyniło się do popadnięcia w ruinę zamku i kościoła szpitalnego Św. Ducha, jak również do zniszczenia miasta. Obce wojska przechodziły w jedną i drugą stronę, paląc, grabiąc i żądając kontrybucji. Wojska rosyjskie urządziły sobie w Kowalewie bazę zaopatrzeniową. Kowalewo, które w XV w. liczyło przeszło 1000 mieszkańców i 120 domostw, w roku 1772 miało 300 mieszkańców i 34 ocalałe domostwa.

W 1772 r. na mocy traktatu o I rozbiorze Polski Kowalewo zostało włączone do Prus. Ostatni urzędujący starosta Kowalewski i wojewoda chełmiński Franciszek Stanisław Czapski przekazał 16 września 1772 r. agendy starostwa i złożył przysięgę lojalności Królowi Prus Fryderykowi II. Po dokonaniu I-go rozbioru Polski i zajęciu przez Prusy, miasto Kowalewo było wyludnione i zniszczone, za to posiadało dużo wolnej przestrzeni. Sprzyjało to kolonizacji i planowej germanizacji. Sprowadzono do Kowalewa kolonistów, którzy zajmowali opuszczone ziemie i działki, budowali domostwa, otrzymując na ten cel pomoc państwa pruskiego. Prusy wówczas zlikwidowały polską strukturę organizacyjną i administracyjną. Kowalewo należało do Rejencji Kwidzyńskiej i prowincji Prusy Zachodnie. Od tego czasu rozpoczął się okres odbudowy miasta. Miało ono charakter osady rzemieślniczej. Najwięcej w Kowalewie było wówczas szewców, kowali, murarzy i cieśli. Największe dochody miastu dawał browar miejski, prowadzony systemem spółdzielczym przez 12 rodzin. Po wojnie prusko -rosyjsko -francuskiej na mocy traktatu pokojowego w Tylży utworzone zostało Księstwo Warszawskie, do którego włączone zostało Kowalewo w podprefekturze toruńskiej. W ten

sposób przez krotki 6-letni okres nastąpił swobodny rozwój polskości. Wówczas w Kowalewie utworzono Ludową Szkołę Katolicką.

W 1813 roku do Kowalewa wkroczyły wojska rosyjskie generała Woroncowa i stacjonowały tu do klęski Napoleona w 1815 r. Kongres Wiedeński utworzył wówczas tzw. Królestwo Polskie - Kongresowe, a zachodnie prefektury Księstwa - bydgoska i poznańska znowu przypadły Prusom. 15 maja 1815 r. wojska pruskie znowu wkroczyły do miasta. Do Kowalewa napływali kolejni koloniści, utworzono szkołę ewangelicką na rynku. W 1824 r. do tego samego budynku przeniesiono także szkołę katolicką. W 1833 r. Kowalewo straciło prawa miejskie, bo nie mając Śródków na opłacanie wysokich składek, wystąpiło ze Związku Miast Pruskich.

W 2 połowie XIX w. w związku z budową linii kolejowej Toruń – Iława nastąpiło w miejscowości ożywienie gospodarcze. Pod koniec XIX w. w Kowalewie wybudowano: cukrownię (1882 r.) i dokonano jej rozruchu, Rzeźnię Miejską (1894 r.), mleczarnię w oparciu o wcześniej zawiązaną przez rolników Spółdzielnię Mleczarską (1896 r.), gazownię i przystąpiono do gazyfikacji miasta (1898 r.), założono pierwsze telefony (1899 r.) w związku z budową linii kolejowej Bydgoszcz-Brodnica - otwarcie tej linii nastąpiło 1 listopada 1900 r. W 1911 r. zbudowano wodociągi z wieżą ciśnień na górze zamkowej, rozpoczęto wodociągowanie miasta i częściowego skanalizowania. Ważnym elementem w tym czasie było dobre gospodarowanie i nie ustępowanie Niemcom w postępie technicznym. Wymagało to pieniędzy. W celu ułatwienia ich pozyskania 21 lipca 1873 r. powołano Kowalewski Bank Ludowy. W 1883 r. utworzono polską Ochotniczą Straż Pożarną.

Kowalewo po I wojnie światowej odzyskało pełną niepodległość dopiero 19 stycznia 1920 r., kiedy to do Kowalewa wkroczyły wojska polskie. Pierwszym powojennym burmistrzem został aptekarz Tadeusz Moll. W 1920 r. miasto liczyło około 3400 mieszkańców, a przez następne 10 lat przybyło jeszcze 400. Zatrudnienie dawały: cukrownia, fabryka nici i przędzalnia wełny, cegielnia, młyn parowy (spalił się w 1931 r.), 3 tartaki, mleczarnia, gazownia, wodociągi i rzeźnia. W 1925 r. zamknięto i rozebrano cukrownię i tartaki. Dwa z nich ponownie uruchomiono w 1935 r. Obok zakładów w mieście działało rzemiosło.

W 1929 r. Kowalewo odzyskało prawa miejskie. W 1935 r. w mieście działały: 3 restauracje, 3 hotele, 15 oberż i zajazdów, 14 sklepów kolonialnych, 6 rzeźnickich, 5 piekarniczych, 5 obuwniczych, 4 konfekcyjne, 4 gospodarstwa domowego, 1 papierniczy, 1 tytoniowy, 2 zegarmistrzowskie. Oprócz pracy w zakładach i rzemiośle i handlu, ok. 30 % ludności miasta znajdowała pracę w rolnictwie. W Kowalewie działały też 2 dość zasobne banki - Bank Ludowy i Komunalna Kasa Oszczędności, którą jednak w 1938 r. zlikwidowano. Z wolnych zawodów w 1938 r. w Kowalewie przyjmowało: 2 lekarzy, 2 weterynarzy, 3 położne, 2 adwokatów, 1 sędzia, 1 komornik, 1 notariusz i 1 aptekarz. Działał Ośrodek Zdrowia. Bardzo operatywnie działał sąd Grodzki - sędzią był Antoni Guzowski. Działające w Kowalewie szkoły: wydziałowa, powszechna katolicka i podstawowa ewangelicka zostały w latach trzydziestych połączone w jednolitą szkołę powszechną, która w roku szkolnym 1934/35 miała 660 uczniów w 14 oddziałach klas od 1 do 7. Dzieci w wieku przedszkolnym

chodziły do ochronki prowadzonej przez siostry Elżbietanki. Rozwinięte też było szkolnictwo zawodowe. Działała szkoła Przysposobienia Gospodyń Wiejskich, szkoła rolnicza i szkoła dokształcająca zawodowa.

1 września 1939 r. wybuchła II wojna światowa, a 7 września wojska hitlerowskie wkroczyły do miasta. Miasto znowu weszło do Rejencji Kwidzyńskiej w okręgu Rzeszy - Gdańsk. Rozpoczęła się akcja zaprowadzenia porządków narodowo - socjalistycznych w Kowalewie. Zakończenie II wojny światowej w Kowalewie odbyło się przez wkroczenie, 23 stycznia 1945 r. do miasta wojska radzieckich II Frontu Białoruskiego. W okresie powojennym miasto ponownie się rozwinęło, zmienił się jego wygląd. Powstały nowe ulice, osiedla domków jednorodzinnych, wybudowano bloki mieszkalne. Kowalewo jednak nigdy już nie osiągnęło tak dużego rozwoju gospodarczego, jak w końcu XIX w.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najpełniej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Krajobraz kulturowy gminy Kowalewo Pomorskie został ukształtowany przez wielowiekowe współoddziaływanie warunków przyrodniczych i działalności człowieka. Gmina położona jest w obrębie Pojezierza Chełmińskiego, na obszarze wysoczyzny morenowej o rzeźbie płaskiej i falistej, urozmaiconej rynnami polodowcowymi, dolinami wód roztopowych, jeziorami, torfowiskami oraz doliną Strugi Młyńskiej. Dobre warunki glebowe sprzyjały rozwojowi rolnictwa, które od najdawniejszych czasów wpływało na sposób zagospodarowania przestrzeni, układ osadniczy i charakter zabudowy wiejskiej.

Obecnie na obszarze gminy dominuje krajobraz kulturowy – rolniczy, wiejski i miejski, który przeplata się z krajobrazem naturalnym. Środowisko w wielu komponentach zostało znacznie przekształcone przez wieloletnią produkcję rolną. W gminie zaznacza się zdecydowana dominacja gruntów ornych, wzbogacanych zadrzewieniami i zakrzaczeniami śródpolnymi, alejami lub szpalerami zadrzewień przydrożnych i pojedynczych drzew, a także miedzami, które są źródłem bioróżnorodności w terenach rolniczych. Tereny rolnicze charakteryzują się dominacją krajobrazów płaskich i falistych, urozmaiconych przez liczne oczka wodne, cieki, a także rowy melioracyjne.

Do obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych należą rejony jezior (w szczególności Jezioro Mlewieckie) oraz fragmenty południowej części gminy związane z doliną Drwęcy.

Najważniejszym elementem krajobrazu kulturowego gminy jest historyczny układ przestrzenny Kowalewa Pomorskiego. Miasto zachowało czytelne cechy średniowiecznego założenia urbanistycznego, opartego na planie zbliżonym do czworoboku, z wydłużonym placem rynkowym oraz siecią ulic wyprowadzonych

z dawnego centrum. O jego historycznym charakterze decydują przede wszystkim kościół parafialny pw. św. Mikołaja, pozostałości murów miejskich, relikty zamku krzyżackiego wraz z przedzamczem oraz zwarta zabudowa mieszczańska. W XIX i na początku XX w. miasto rozwijało się wzdłuż głównych traktów komunikacyjnych oraz w kierunku dworca kolejowego, tworząc kolejne warstwy historycznego układu miejskiego.

Istotną część krajobrazu gminy stanowią również historyczne układy ruralistyczne miejscowości wiejskich. Czytelne formy dawnych układów osadniczych zachowały się m.in. w Bielsku, Chełmoniu, Chełmońcu, Mlewie, Piątkowie, Pluskowęsach, Wielkiej Łące i Wielkim Rychnowie. Występują tu wsie jednopasmowe, dwupasmowe i wielodrożnicowe, z zabudową zagrodową skupioną wzdłuż historycznych dróg. W wielu miejscowościach nadal widoczne są dawne relacje przestrzenne pomiędzy zabudową wiejską, kościołem, folwarkiem, dworem, parkiem i otaczającymi polami uprawnymi.

Charakterystycznym składnikiem krajobrazu obszarów wiejskich są zespoły dworsko-parkowe i podworskie, m.in. w Chełmoniu, Chełmońcu, Frydrychowie, Lipienicy, Piątkowie, Pluskowęsach, Pruskiej Łące, Szewie i Wielkiej Łące. Dawne parki, aleje dojazdowe, zabudowania gospodarcze i mieszkalne tworzą lokalne dominanty zieleni, wyraźnie odcinające się od otwartych przestrzeni rolniczych. Zespoły te stanowią świadectwo historycznych stosunków własnościowych oraz dawnej organizacji gospodarki folwarcznej.

Ważnymi dominantami widokowymi są średniowieczne i nowożytne kościoły, szczególnie w Chełmoniu, Pluskowęsach, Srebrnikach i Wielkiej Łące. Ich bryły i wieże są widoczne z dużych odległości i stanowią główne punkty orientacyjne w otwartym krajobrazie rolniczym. W otoczeniu świątyń zachowały się cmentarze przykościelne, ogrodzenia, kaplice oraz starodrzew, które podnoszą historyczną i estetyczną wartość poszczególnych miejscowości.

Elementem krajobrazu kulturowego pozostaje także historyczna sieć komunikacyjna. Obejmuje ona dawne trakty, a także linie kolejowe wraz z zespołami dworcowymi, budynkami mieszkalnymi, gospodarczymi i urządzeniami technicznymi. Szczególne znaczenie ma rozwój kolei od drugiej połowy XIX w., który wpłynął na rozbudowę Kowalewa Pomorskiego i niektórych miejscowości wiejskich oraz wprowadził do krajobrazu charakterystyczną architekturę kolejową.

Krajobraz gminy uzupełniają zabytki archeologiczne, w tym grodziska wczesnośredniowieczne i średniowieczne, relikty dawnych osad oraz nawarstwienia kulturowe. Ważną rolę odgrywa także tradycyjne budownictwo wiejskie z przełomu XIX i XX w., obejmujące domy mieszkalne, budynki gospodarcze, szkoły, remizy i obiekty rzemieślnicze. Do najbardziej charakterystycznych drobnych elementów krajobrazu należą kapliczki, figury i drewniane krzyże przydrożne, będące nie tylko znakami religijnymi, lecz także świadectwem lokalnej historii i tradycji.

Krajobraz kulturowy gminy zachował znaczne walory historyczne, urbanistyczne, ruralistyczne i widokowe, jednak podlega stopniowym przekształceniom. Największym zagrożeniem jest wprowadzanie nowej

zabudowy niedostosowanej skalą, formą i materiałami do tradycyjnego otoczenia, rozpraszanie zabudowy na terenach otwartych, zanik historycznych układów siedliskowych oraz usuwanie zadrzewień przydrożnych, alej i dawnych drzew granicznych. Zagrożeniem jest również degradacja zespołów dworsko-parkowych, zabudowy gospodarczej i kolejowej oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów historycznych.

Fotografia 1. Widok na współczesną panoramę miasta Kowalewo Pomorskie
Źródło: Urząd Miejski w Kowalewie Pomorskim

Układy osadnicze

Zdecydowana większość miejscowości w gminie posiada rodowód historyczny, w przewadze średniowieczny. W wyniku przemian dziejowych jedynie w części z nich zachowały się czytelne do czasów obecnych historyczne układy przestrzenne. Do takich wartościowych miejscowości należy zaliczyć:

- Kowalewo Pomorskie. Obecne miasto tworzy spójny układ przestrzenny powstały wokół średniowiecznego miasta, opartego na planie czworoboku z wydłużonym rynkiem w centrum, z zachowanym do dziś kościołem, fragmentami murów miejskich i reliktami zamku na wzgórzu. W wiekach późniejszych, szczególnie w wieku XIX, miasto rozwijało się wzdłuż traktów drogowych, wielodrożnicowo, w końcu XIX w. w kierunku Bielska, w początku XX w. w kierunku Brodnicy. Na trasie kolei Toruń- Iława powstał dworzec kolejowy z zespołem zabudowy na północny zachód od centrum historycznego. Trakt drogowy ze starodrzewiem włączył go w organizm miejski.

Fotografia 2. Kowalewo Pomorskie i okolice na niemieckiej mapie topograficznej „Schönsee 2879", skala 1:25 000, pierwsze wydanie 1911 r., egzemplarz z 1940 r.
Źródło: Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, domena publiczna.

- Bielsk. Wieś włościańska, w końcu XIX w. liczyła 54 domostwa i 421 mieszkańców. Wieś zwarta, dwupasmowa. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych z XIX /XX w. dość dobrze zachowany w terenie.
- Chełmonie. Wieś w dobrach rycerskich, parafialna, o metryce średniowiecznej. Pierwotnie wioska rycerska i folwark proboszczowski. W końcu XIX w. Liczyła 159 mieszkańców, 10 domów oraz 74 mieszkańców i 3 domy folwarczne. Wieś zwarta, jednopasmowa, przy trakcie drogowym, z zabudową po jednej stronie, z zespołem pałacowo-parkowym po zach. stronie drogi. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych nadal czytelny w terenie.
- Chełmoniec. Wieś w dobrach rycerskich, w parafii Chełmonie. W XIX w. liczyła 85 mieszkańców. Rozwinęła się po wybudowaniu w koń. XIX linii kolejowej Kowalewo- Golub- Brodnica. Wieś zwarta, jednopasmowa z zabudową zagrodową po obu stronach drogi prowadzącej do folwarku Gapa. Posiada dwie aleje drzew prowadzące do dworca kolejowego. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych dość dobrze zachowany w terenie.
- Mlewo. Wieś włościańska o rodowodzie średniowiecznym. W koń. XIX w. liczyła 41 domostw i 407 mieszkańców. Wieś o zabudowie rozproszonej i zabudowie jednopasmowej wzdłuż traktu do Węgorzyna. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych dość dobrze zachowany w terenie.
- Piątkowo. Wieś rycerska wzmiankowana w źródłach w 1409r. W II poł. XIX w. liczyła 16 domów, 48 budynków i 243 mieszkańców. Wiejska zabudowa powiązana z założeniem pałacowo-

parkowym osiowym układem. Zabudowa zwarta, obustronna w jednym paśmie. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych nadal czytelny w terenie.

- Pluskowęsy. Wieś wchodząca w XIII w. w skład dóbr biskupich. Po najazdach pruskich ponownie zasiedlana przez rycerzy śląskich. W XIV w. w posiadaniu zakonu krzyżackiego. Później szlachecka, w wieku XVII należąca do Grudzińskich. Wieś z zespołem dworsko-parkowym i zespołem sakralnym kościoła w centrum, wielodrożnicowa, po północnej stronie traktu z Kowalewa do Ostródy. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych zachowany częściowo w terenie.
- Wielka Łąka. Wieś w dobrach szlacheckich, parafialna, o metryce średniowiecznej. W 1789 r. zapisano, że liczyła 29 domów, zaś w 1868 r. 68 domów. Wieś jednopasmowa, o zwartej zabudowie obustronnej. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych dobrze zachowany w terenie.
- Wielkie Rychnowo. Wieś w dobrach rycerskich, w parafii Wielka Łąka, o metryce średniowiecznej. W 1868 r. liczyła 432 mieszkańców, 60 domów a folwark 14 domów i 220 mieszkańców. Wieś wielodrożnicowa, na skrzyżowaniu traktów drogowych: /W-Z/ Nowy Dwór-Kowalewo i /Pn-Pd/ Mlewo-Borówno, z zabudową zwartą i luźna, pasmową na wylotach dróg. W XIX w. były w niej szkoła, poczta i stacja kolejowa. Układ prezentowany w przekazach kartograficznych nadal czytelny w terenie.

Architektura sakralna

Do zabytków sakralnych gminy zaliczyć należy kościoły, kaplice czy kaplice przedpogrzebowe. Wzniesione są w większości na przełomie XIII/XIV wieku. Prawie wszystkie zostały już w latach 30-tych XX w. wpisane do rejestru zabytków.

Chełmonie: Kościół par. p.w. św. Bartłomieja (rejestr zabytków nr A/363).

Kościół zbudowany w I poł. XIV w. W latach 1862-1865 gruntownie odnowiony w duchu neogotyckim. Wówczas pozbawiony drewnianej wieży znajdującej się od zachodu. W 1890 r. poddany ponownym pracom. Gotycki, orientowany, salowy, murowany z cegły o wątku gotyckim, z użyciem zendrówki. Prezbiterium dwuprzęsłowe, zamknięte od wschodu prosto. Z niewielką prostokątną zakrystią na osi. Nawa nieco szersza i wyższa od prezbiterium, czteroprzęsłowa z neogotycką kruchtą od południa. Wnętrze przekryte XIX-wieczną konstrukcją dachową półotwartą z pułapem górnym. Kościół przekryty dachami dwuspadowymi.

W ostatnich latach przy kościele parafialnym pw. św. Bartłomieja w Chełmoniu prowadzono działania konserwatorskie dotyczące zabytkowego ogrodzenia świątyni. W 2024 r. Gmina Kowalewo Pomorskie zawarła z parafią umowę o udzielenie dotacji na realizację zadania obejmującego przygotowanie dokumentacji projektowej oraz przeprowadzenie prac konserwatorsko-restauratorskich. Łączna wartość dotacji wyniosła 300 tys. zł, w tym 294 tys. zł pochodziło z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków.

Kowalewo Pomorskie: Kościół par. p.w. św. Mikołaja (rejestr zabytków nr A/365).

Kościół zbudowany na pocz. XIV w. W II poł. XIV w. lub na pocz. XV w. przedłużony ku zachodowi o dwa przęsła. Na przełomie XVII i XVIII w. gruntownie odnowiony, wraz z przekształceniem wnętrza w stylu barokowym. Wówczas nadbudowano wieżę nad szczytem zachodnim. Z tego czasu pochodzi również południowa kaplica. Około 1900 r. gruntownie odnowiony. Zrekonstruowano szczyt wschodni i przedłużono zakrystię. Kościół gotycki, zbarokizowany, salowy, na rzucie wydłużonego prostokąta, pięcioprzęsłowy, z szóstym znacznie krótszym przęsłem od wschodu. Od północy w części wschodniej z zakrystią, a od południa z kwadratową kaplicą. Z wnętrzem przekrytym stropem drewnianym. Kościół przekryty dachem dwuspadowym, wieża czterospadowym zwieńczonym iglicą czworoboczną.

W ostatnich latach przy kościele parafialnym pw. św. Mikołaja w Kowalewie Pomorskim prowadzono prace konserwatorsko-restauratorskie obejmujące dach wieży świątyni. W 2024 r. Gmina Kowalewo Pomorskie zawarła z parafią umowę o udzielenie dotacji na przygotowanie dokumentacji projektowej oraz realizację właściwych prac. Łączna wartość dotacji wyniosła 800 tys. zł, a zadanie zostało objęte dofinansowaniem z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Prace zakończono i odebrano w 2025 r. W zespole kościoła znajduje się kaplica przedpogrzebowa na cmentarzu parafialnym (nowym), murowana, z 1890 r.

Fotografia 3. Widok na kościół św. Mikołaja

Pluskowęsy: Kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela (rejestr zabytków nr A/362).

W dokumencie osadniczym z 1311 roku komtur golubski Lotar z Brunszwiku zrzeka się czynszu w zamian za wystawienie kościoła przez włościan z uposażeniem 4 włok. Kościół zapewne zbudowano w dwóch etapach: część prezbiterialna po 1311 r., natomiast część nawowa zapewne około połowy XIV w. Około połowy XV w., po spaleniu świątyni w czasie wojen z Krzyżakami , odbudowano ją i ozdobiono polichromia datowana na 1451 r., obecnie. W 1801 roku kościół odnowiono. Wówczas przekształcono zapewne szczyt wschodni i obniżono dach. Kościół gotycki, orientowany, murowany z cegły o układzie: w części prezbiterialnej wedyjskim, części zachodniej korpusu i w wieży gotyckim, z użyciem głazów narzutowych. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z częścią prezbiterium zbliżona w rzucie do kwadratu, o murach grubszych niż w nawie, z zakrystią od północy oraz trójprzęsłowa nawa z kwadratową wieżą od zachodu. Wnętrze nakryte stropem belkowym trapezowym. W zakrystii sklepienie kolebkowe. Dach dwuspadowy kryty dachówką, przechodzący połacią nad zakrystię. Wieża o czterokondygnacyjna, w przyziemiu portal ostrołukowy, czteroskokowy, z walkami z formowanej cegły. Na ścianie wschodniej zarys pierwotnego, nieco wyższego dachu korpusu. Wieża przekryta dachem czterospadowym, krytym dachówka, zwieńczony chorągiewką.

W ostatnich latach przy kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela i św. Walentego w Pluskowęsach prowadzono etapowe prace konserwatorskie i restauratorskie elewacji. W 2020 r. wykonano prace przy elewacji południowej kościoła. W kolejnych latach kontynuowano działania obejmujące elewację zachodnią oraz elewacje wieży. W 2025 r. zadanie uzyskało dotację Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a dalszy etap przewidziano dla wschodniej i zachodniej elewacji wieży. Prowadzone prace służą zabezpieczeniu historycznej substancji gotyckiej świątyni i poprawie jej stanu technicznego.

Fotografia 4. Widok na kościół p.w. św. Jana Chrzciciela w Pluskowęsach

Srebrniki: Kościół par. p.w. Matki Bożej Śnieżnej (rejestr zabytków nr A/351).

Prezbiterium kościoła najprawdopodobniej powstało po 1262 r. Na przełomie XIII/XIV w. wzniesiono nawę i wieżę. W XVI w. po zniszczeniach wojennych staje się kościołem filialnym przynależnym do parafii Kiełbasin. Około 1700 r. w kościele przeprowadzono gruntowne prace remontowe tj. nakrycie wnętrza drewniana kolebką drewnianą. W 1902 r. przeprowadzono ponowne odnowienie kościoła, połączone z przebudową dachu, przekształceniem okien oraz przebudową górnych partii wieży. Od 1900 r. ponownie parafialny. Kościół gotycki, orientowany, murowany z kamienia narzutowego z użyciem cegły w obramieniach okiennych i wejściowych, w narożach i szczycie, częściowo kościół otynkowany. Prezbiterium jednoprzęsłowe z trójbocznym zamknięciem, z zakrystią od północy. Nawa nieco szersza dwuprzęsłowa z kwadratową wieżą od zachodu. Wnętrze nakryte kolebką drewnianą, a przyziemie wieży stropem. Prezbiterium i nawa przekryta dachami dwuspadowymi a wieża czterospadowym.

Wielka Łąka: Kościół par. p.w. św. Katarzyny i Małgorzaty (rejestr zabytków nr A/254)

Parafia z kościołem, wymieniona w 1445 roku, w spisie na synod laicki biskupstwa chełmińskiego. Kościół wzniesiony najprawdopodobniej na przełomie XIII/XIV w., a odbudowany w 1442 r. po zniszczeniach w okresie wojen z Zakonem Krzyżackim. Konsekrowany w 1494 r. przez biskupa chełmińskiego Stefana.
W XVI w. kościół znajdował się w rękach predykantów ewangelickich. W 1597 r. biskup Piotr Tylicki przywrócił świątynię katolikom. W latach 1861-63 kościół rozbudowany przez patronów Ksawerego i Julię Działowskich herbu prawdzic. Rekonsekrowany przez biskupa Marwicza 20 września 1863 roku. Patronat nad kościołem po Działowskich przejęła rodzina Gajewskich. Kościół neogotycki, z gotyckimi murami obwodowymi. Orientowany. Pierwotny kościół murowany z głazów narzutowych z użyciem cegły, salowy, pięcioprzęsłowy. W XIX w. świątynia powiększona przez dodanie nowego prezbiterium, kaplicy od północy, zakrystii z lożą na piętrze oraz wieży od zachodu. Wnętrze kościoła nakryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym, neogotyckim. Wystrój architektoniczny w całości neogotycki.

W ostatnich latach podjęto działania zmierzające do poprawy stanu technicznego kościoła parafialnego pw. śś. Katarzyny i Małgorzaty w Wielkiej Łące. W 2024 r. Gmina Kowalewo Pomorskie przyznała parafii dotację na wykonanie prac konserwatorsko-restauratorskich przy ścianach fundamentowych oraz posadzce kościoła. Zadanie obejmuje przygotowanie dokumentacji oraz realizację właściwych prac zabezpieczających i konserwatorskich. Łączna wartość dotacji wynosi 612,24 tys. zł, w tym 600 tys. zł pochodzi z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków.

Fotografia 5. Widok na kościół p.w. św. Katarzyny i Małgorzaty w Wielkiej Łące

Kaplica pogrzebowa (nr rej A/1704/2) przy kościele parafialnym pw. śś. Katarzyny i Małgorzaty powstała w stylu neogotyckim w latach 1861-63. W czasach współczesnych remont kaplicy miał miejsce w 1995 r. (malowanie wnętrza, położenia ceramicznej posadzki). Kaplica założona na rzucie prostokąta wysłużonego na osi płn. - płd. z wejściem na krótszym płn. boku. Wnętrze kaplicy jednoprzestrzenne.

Wielkie Rychnowo: Kaplica pw. św. Jana Chrzciciela, murowana, z 1938 r.

Na miejscu dawnej świątyni w latach 1937–1938 wzniesiono katolicką kaplicę, która służyła mieszkańcom Wielkiego Rychnowa. Podczas II wojny światowej obiekt został zajęty przez niemieckiego okupanta. Po zakończeniu okupacji planowano utworzenie we wsi własnej parafii, jednak zamierzenia tego nie zrealizowano. Kaplica jest murowanym, tynkowanym budynkiem o prostej bryle, nakrytym dachem dwuspadowym. Elewację frontową wieńczy trójkątny szczyt z krzyżem. Nad wejściem znajduje się półkoliste okno, a ponad połacią dachu wznosi się niewielka, ażurowa wieżyczka zwieńczona krzyżem. W bocznej elewacji widoczne są wysokie okna zamknięte łukiem.

Zabytki budownictwa obronnego

Przykładami dawnego budownictwa obronnego zachowanego na terenie gminy Kowalewo Pomorskie są dwa zabytki występujące w mieście, objęte są one pełną ochroną konserwatorską oraz bunkier we wsi Nowy Dwór, ujęty w gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kowalewo Pomorskie: Ruiny zamku krzyżackiego, na wzgórzu, XIII/XIV w. (rejestr zabytków nr A/1720)

Zamek wybudowany został na niewielkim prostokątnym wzgórzu w pn. - zach. części miasta. W skład założenia wchodziły dwa przedzamcza znajdujące się w pd. i pd. - zach. partii terenów zabudowanych. Razem z murami miejskimi tworzyły jednolity system fortyfikacji otoczonych fosą. Po II pokoju toruńskim w 1466 r. ustanowiono w Kowalewie starostwo grodowe funkcjonujące do I rozbioru Polski. Podczas wojen polsko-szwedzkich zamek został zniszczony.

Najlepiej zachowanym elementem naziemnym zamku jest fragment prostokątnej podpory ganku i filar Gdańska - krzyżacka toaleta, niegdyś łącząca wieżę z warownią. Podporę ulokowano w pn. stronie

założenia, w bezpośrednim sąsiedztwie bagien i jeziora, stanowiącego naturalną fortyfikację. Została zbudowana z cegły w stylu gotyckim z użyciem zendrówki. Krótsze boki podzielono na dwie strefy wydzielone opaskami i ozdobiono blendami zakończonymi ostrołukowo. Ścianę pn. - wsch. udekorowano dwiema dużymi, prostokątnymi blendami, zamkniętymi łukami odcinkowymi. Zachowały się również cokoły dwóch baszt. W latach 2013-2015 na terenie wzgórza zamkowego prowadzono badania archeologiczne. Ich rezultatem było m. in. ustalenie nieznanego dotąd dokładnego położenia i wielkości zamku.

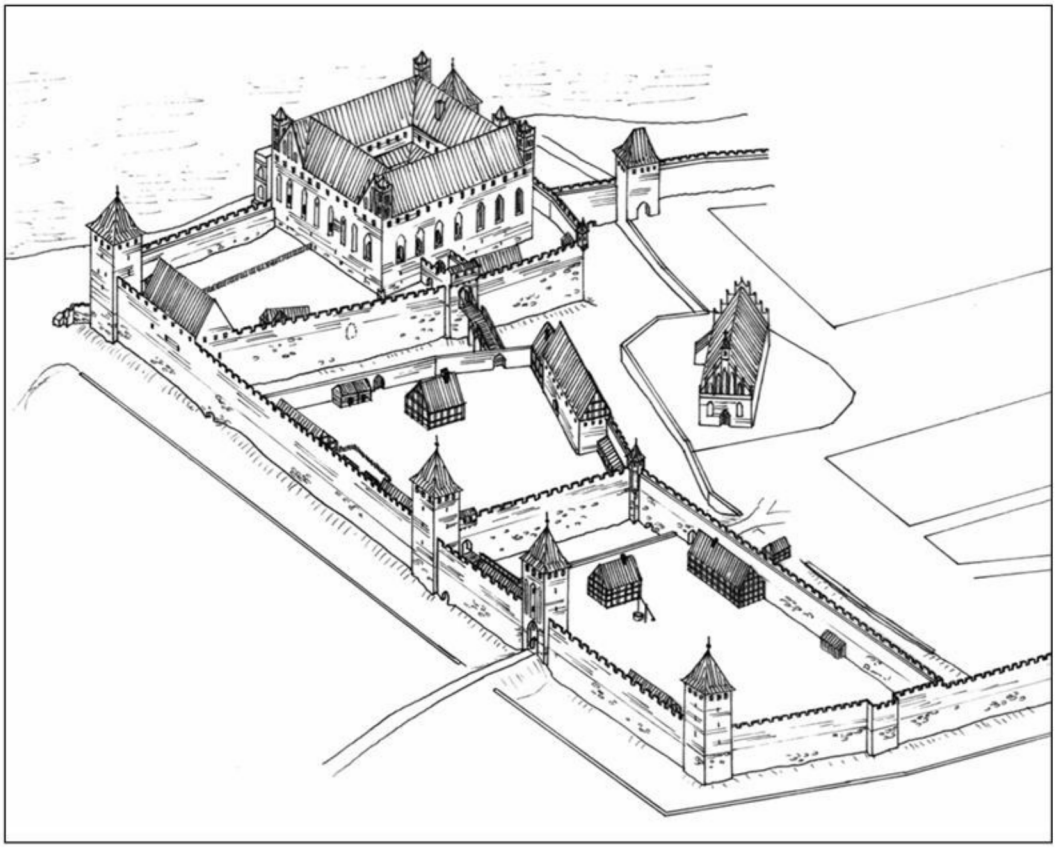

Rysunek 4. Próba rekonstrukcji wyglądu zamku w Kowalewie Pomorskim w drugiej ćwierci XVII w. — widok od południowego zachodu (oprac. B. Wasik)

Kowalewo Pomorskie : Pozostałości murów miejskich (rejestr zabytków nr A/145/63)

Specyfika systemu fortyfikacji miejskich Kowalewa wynika z ich przewiązania z obwarowaniami dwóch przedzamcz zamku krzyżackiego usytuowanego w płn. - zach. części zespołu staromiejskiego.

Mury miejskie wzniesiono na początku XIV w. Kilkakrotnie wzmacniane i podwyższane w XV i XVI w. Obwód murów pierwotnie zbliżony do czworoboku, posiadał trzy bramy. Mury niemal całkiem rozebrane w przeciągu XVIII i XIX w., zachowane fragmentarycznie, wtopione w ściany przylegających do nich domów.

Jedyna pozostałością właściwych fortyfikacji miejskich jest baszta cylindryczna pierwotnie w narożniku płd. - wsch. obwarowań miejskich, obecnie wolnostojąca. Murowana z kamienia z dobrze czytelnymi warstwami ceglanymi, czteropiętrowa. W górnej partii blankowanie i zamurowane otwory strzelnicze z XIV/XV w.

Baszta wskazuje analogie z pozostałościami baszt cylindrycznych obwarowań pierwszego przedzamcza zamku krzyżackiego i z wieżą zamkową w Golubiu. Ważny element obwarowań miejskich stanowi zachowana, kamienna cembrowina wzgórza zamkowego biegnąca w stronę ceglanego ogrodzenia kościoła parafialnego.

Fotografia 6. Widok na pozostałości murów miejskich

W 2024 r. przeprowadzono prace konserwatorsko-restauratorskie przy zachowanym fragmencie murów obronnych Kowalewa Pomorskiego, zlokalizowanym wzdłuż ul. Fosa Jagiellońska, w pobliżu Placu Wolności. Prace podjęto w związku z katastrofą budowlaną i osunięciem części muru dawnego przedzamcza południowego. Zakres zadania obejmował oczyszczenie i uporządkowanie terenu, usunięcie wtórnych zapraw cementowych, rekonstrukcję uszkodzonego lica, stabilizację spękań i pustek, zabezpieczenie korony muru oraz konserwację odsłoniętych reliktów dawnej wieży. Konstrukcję dodatkowo wzmocniono, a całość prac prowadzono pod nadzorem archeologicznym. Zadanie zakończono i odebrano w październiku 2024 r.

Zabytki architektury rezydencjonalnej

Kolejną grupą zabytków nieruchomych o znacznych wartościach zabytkowych stanowią założenia dworsko-parkowe lub pałacowo-parkowe oraz założenia folwarczne pochodzące z II połowy XIX w. lub z pocz. XX w., z zachowanymi w przeważającej części dworami lub pałacami, budynkami gospodarczymi o różnym stanie zachowania oraz założeniami zieleni projektowanej. Na terenie gminy Kowalewo Pomorskie jest ich łącznie 11. Na szczególną uwagę zasługują zespoły znajdujące się w Mlewcu i Piątkowie, które charakteryzują się zachowanym, pierwotnym układem przestrzennym oraz istnieniem większości gospodarczych zabudowań folwarcznych.

W najlepszym stanie zachowania znajduje się pałac w Piątkowie oraz dwór w Pluskowęsach i Pruskiej Łące. Natomiast pozostałe dwory w mniejszym lub większym stopniu ulegają dalszej destrukcji poprzez brak bieżących prac konserwatorskich lub niewłaściwe użytkowanie zabytku i niedostateczną ochronę. Niestety w przeważającej części rezydencji zachowały się nieliczne ślady pierwotnego wyposażenia i wystroju. Większość wnętrz poszczególnych dworów i pałaców uległa zniszczeniu po II wojnie światowe, po przejęciu ich przez Skarb Państwa Polskiego i przekształceniu dawnych zespołów folwarcznych w Państwowe Gospodarstwa Rolne. Na obecny zły stan dworów wpływa niewłaściwe użytkowanie ich, poprzez pełnienie przez nie funkcji mieszkań komunalnych oraz brak wymaganych środków na prowadzenie prawidłowych prac konserwatorskich. Część zachowanych obiektów rezydencjonalnych na terenie gminy znajduje się

obecnie w rękach prywatnych, co wpływa na sposób ich użytkowania, dostępność oraz możliwości prowadzenia prac konserwatorskich i rewaloryzacyjnych. Przykładem może być pałac w Szychowie.

- Chełmonie. Dwór z oficyną w zespole podworskim. Budynek główny na rzucie prostokąta z centralnymi pozornymi ryzalitami na elewacji frontowej i tylnej oraz skrzydłem bocznym przylegającym od wschodu. Zbudowany z cegły, na kamiennym cokole, tynkowany. Pochodzi z ok. 1900 r.
- Chełmoniec. Dwór w zespole podworskim, 4 ćw. XIX w.
- Martyniec. Dwór z dawnego zespołu folwarcznego, 3 ćw. XIX w.
- Mlewiec. Dwór w zespole podworskim, 3 ćw. XIX w.
- Napole. Dwór wchodzący w skład założenia folwarku, murowany z cegły na zaprawie wapiennej. Korpus główny założony na planie prostokąta, z czterema wielobocznymi wieżami na narożach i prostokątnym gankiem, poprzedzonym schodami. Budynek dwukondygnacyjny, korpus główny nakryty dachem czterospadowym, skrzydła boczne - częściowo trójspadowym, częściowo płaskim, wieże narożne dachami namiotowymi. Wybudowany w latach 1850-52.
- Piątkowo. Pałac w zespole podworskim, 1850-52 r. (rejestr zabytków nr A/106).
- Pluskowęsy. Dwór w zespole podworskim. Obiekt wpisany do rejestru zabytków pod nr A/910. Zbudowany z cegły palonej na zaprawie wapiennej, tynkowany, na podmurówce z dużych ciosów kamiennych. Budynek założony na planie prostokąta, parterowy. Pochodzi z 4 ćw. XIX w.
- Pruska Łąka. Dwór w zespole podworskim, zbudowany z cegły, tynkowany, na rzucie prostokąta z pozornymi ryzalitami po stronie wsch. Kryty dachem dwuspadowym spłaszczonym krytym papą. Pochodzi z 4 ćw. XIX w.
- Szychowo. Pałac z zespołu podworskiego położony w niewielkiej odległości od drogi, od płd. strony założenie parkowe. Zbudowany z czerwonej cegły, palonej, tynkowany z detalami architektonicznymi. Rzut o kształcie prostokąta z pięcioboczna werandą od wsch. i prostokątną dobudówką od zach. Dwór pochodzi z lat 80-tych XIX w. Obiekt wpisany do rejestru zabytków pod nr A/1252.
- Wielkie Rychnowo. Dwór z dawnego zespołu folwarcznego, 3 ćw. XIX w.

Zabytki zieleni projektowanej

Na terenie miasta i gminy Kowalewo Pomorskie zachowało się kilkanaście parków oraz założeń zieleni projektowanej (17 założeń). Zachowały się one do naszych czasów w różnym stanie zachowania. Jedne z nich, jak wpisany do rejestru zabytków park podworski w Szychowe, stanowi jego relikt. Natomiast parki podworskie czy folwarczne w Kowalewie Pomorskim, Mlewcu, Piątkowie, Pluskowęsach, Pruskiej Łące oraz Szewie i Wielkiej Łące zachowały chociaż częściowo czytelny układ alei i część pierwotnej zieleni oraz pierwotne granice.

Chełmonie - Park w zespole podworskim (poł. XIX w.)

Chełmoniec - Park w zespole podworskim (II poł. XIX w.)

Kowalewo Pomorskie

- Park podworski (II poł. XIX w.)
- Zieleń komponowana przy zespole głównego dworca kolejowego (po 1870 r.)
- Park miejski (pocz. XX w.)

Frydrychowo -Park z zespołu podworskiego (II poł. XIX w.). W 2026 r. zgłoszono projekt pod nazwą „Rewitalizacja parku we Frydrychowie" do Kowalewskiego Budżetu Obywatelskiego na 2027 r. Projekt uzyskał pozytywną ocenę formalną i został dopuszczony do głosowania. Planowany zakres obejmuje wykonanie nowych nawierzchni alejek spacerowych, montaż nowych i remont istniejących ławek, nasadzenia drzew i krzewów oraz dalsze uporządkowanie i wyposażenie terenu.

Kiełpiny - Teren parku podworskiego (I poł. XIX w.)

Lipienica - Park w zespole podworskim (II poł. XIX w.)

Mlewiec - Park w zespole podworskim (4 ćw. XIX w.)

Napole - Park podworski (k. XIX w.)

Piątkowo - Park w zespole podworskim. Obiekt wpisany do rejestru zabytków pod nr A/106 (II poł. XIX w.)

Pluskowęsy - Park podworski. Obiekt wpisany do rejestru zabytków pod nr A/910 (4 ćw. XIX w.)

Pruska Łąka - Park podworski (II poł. XIX w.)

Szewa - Park podworski (II poł. XIX w.)

Szychowo - Teren parku podworskiego. Obiekt wpisany do rejestru zabytków pod nr A/1252 (II poł. XIX w.)

Wielka Łąka - Park podworski (II poł. XIX w.)

Wielkie Rychnowo - Założenie parkowe z dawnego zespołu folwarcznego (3 ćw. XIX w.).

Cmentarze

Do zabytków nieruchomych zaliczają się również cmentarze, stanowiące ważne świadectwo historii oraz wielokulturowości dawnych społeczności zamieszkujących teren gminy. W zasobie tym znajdują się cmentarze ewangelickie, rzymskokatolickie parafialne i przykościelne, cmentarze żydowskie, a także nekropolie obecnie nieczynne. Łącznie na terenie gminy zidentyfikowano 23 obiekty tego rodzaju.

Większość z nich to cmentarze nieczynne ewangelickie, często zaniedbane, o nieczytelnych granicach, z pojedynczymi zachowanymi nagrobkami w postaci tumb, krzyży lub tablic inskrypcyjnych. Do najlepiej zachowanych cmentarzy ewangelickich należą cmentarz w Bielsku, Nowym Dworze, Sierakowie, Wielkim

Rychnowie. Cmentarze w Wielkim Rychnowie, jako jedyny zachował pierwotną zieleń, obecnie w postaci starodrzewia.

Cmentarze ewangelickie (łącznie 13):

- Bielsk (XIX/XX w.)
- Chełmonie (II poł. XIX w.)
- Chełmoniec (II poł. XIX w.)
- Elzanowo (poł. XIX w.)
- Kiełpiny (II poł. XIX w.)
- Kowalewo Pomorskie, ul. Toruńska (XVIII/XIX w.)
- Lipienica (II poł. XIX w.)
- Nowy Dwór (II poł. XIX w.)
- Nowy Dwór (II poł. XIX w.)
- Pluskowęsy (I poł. XIX w.)
- Pruska Łąka (II poł. XIX w.)
- Sierakowo (II poł. XIX w.)
- Wielkie Rychnowo (II poł. XIX w.)

Fotografia 7. Przykład cmentarza o złym stanie zachowania w miejscowości Chełmoniec

Cmentarze przykościelne (łącznie 5):

- Chełmonie (XIV w.)
- Kowalewo Pomorskie (XIV w.)
- Pluskowęsy (XIV w.)
- Srebrniki (XIV w.)
- Wielka Łąka (XIV w.) – dz. nr 96, nr rej. A/1704/3

Cmentarze parafialne, rzym. - kat. (łącznie 4):

- Chełmonie (II poł. XIX w.),

- Kowalewo Pomorskie, ul. Toruńska (cmentarz stary, poł. XIX w.)
- Kowalewo Pomorskie, ul. Toruńska (cmentarz nowy, 1890 r.)
- Wielka Łąka (II poł. XIX w.)
- Pluskowęsy

Cmentarz żydowski:

- Kowalewo Pomorskie, ul. 1 Stycznia (lata 30-te XX w.). Powstał prawdopodobnie w 1830 roku. W czasie II wojny światowej nekropolia uległa dewastacji. Obecnie nie ma na nim żadnych macew. Częściowo obszar nekropolii został zabudowany. Cmentarz ma powierzchnię 0,09 ha.

W ostatnich latach nie prowadzono na większą skalę kompleksowych prac rewaloryzacyjnych przy większości historycznych cmentarzy zlokalizowanych na terenie gminy Kowalewo Pomorskie. Podejmowane działania dotyczyły przede wszystkim bieżącego utrzymania czynnych cmentarzy parafialnych oraz prac konserwatorskich prowadzonych przy kościołach, ogrodzeniach i elementach zespołów przykościelnych.

Obiekty użyteczności publicznej

Chełmoniec

- Zespół budynków dworca kolejowego, murowane z pocz. XX w.
- Remiza strażacka, murowana z pocz. XX w.
- Karczma (nr 31), murowana z pocz. XX w., obecnie budynek mieszkalny.

Fotografia 8. Widok na budynek kolejowy w miejscowości Chełmoniec

Elzanowo

- Karczma murowana z pocz. XX w., ob. budynek mieszkalny.

Kowalewo Pomorskie

- Zespół zabudowań dworca kolejowego. 17 II 1868 r. ustawą rządu pruskiego podjęto plan budowy trasy Toruń - Jabłonowo Pomorskie - Iława - Ostróda - Olsztyn - Insterburg (Czerniachowsk). W 1871 r. został oddany pierwszy odcinek leżący na terenie Prus Zachodnich od Torunia do Jabłonowa przez Kowalewo pomorskie, a w 1873 r. trasa była przejezdna na całej długości Prus

Zachodnich do Ostródy (Prusy Wschodnie). Budynki otrzymały neorenesansowy wystrój elewacji. W latach późniejszych, ok. 1898 r. w płd. - zach. części kompleksu wybudowano neogotycka wieżę ciśnień z obudowaną studnią i budynkiem pomp. W 1912 r. powstała nowa, cylindryczna wieża ciśnień i w tym roku dokonano modernizacji peronów, które otrzymały zadaszenie oparte na konstrukcji stalowej. Wielkość zespołu i ilość zabudowy mieszkalnej dla pracowników kolei należy wiązać z faktem, że na przełomie XIX i XX w. mieścił się w Kowalewie Pomorskim duży, czterokierunkowy węzeł kolejowy. Stan zachowania obiektów kolejowych jest zróżnicowany – od stanu dobrego do dostatecznego.

- Zespół gazowni miejskiej (ul. Kościuszki) wybudowany w 1898 r. Posiadała trzy piece z ośmioma resortami. Pozyskiwanym z obróbki węgla gazem oświetlano ulice miasta. W okresie powojennym budynek mieszkalny i laboratorium przeznaczono na biura, a następnie, po likwidacji gazowni przeznaczono w całości na budynek mieszkalny. Architektura budynków gazowni nawiązuje detalem architektonicznym do popularnego w czasie ich powstania stylu Rundbogenstil (stylu arkadowego), charakterystycznego dla nowoczesnej wówczas architektury użytkowej.
- Zespół wodociągów miejskich (ul. Kościuszki) wybudowany w 1911 r. Do przempowywania wody służyły dwa komplety pomp tłokowych z silnikami zegarowymi. W centrum, na terenie dawnego zamku krzyżackiego wybudowano wieżę ciśnień (ul. Strażacka), budynek na planie koła zbudowany z cegły ceramicznej. Zespół wodociągów wyróżnia się wysokiej klasy detalem architektonicznym, charakterystycznym dla budownictwa użyteczności publicznej jakie powstawało na terenie objętym zaborem pruskim na przełomie XIX i XX.
- Sąd Grodzki (ul. Odrodzenia 6) Uroczyste otwarcie Sądu Grodzkiego miało miejsce 15.07.1929 r. Funkcjonowały w nim trzy odziały: niesporny, cywilny i karny. Podlegał Sądowi Okręgowemu w Toruniu. W budynku mieściło się również mieszkanie sędziego i areszt oraz mieszkanie woźnego. Budynek na ceglanym cokole, wykonany z cegły palonej, na zaprawie cementowo-wapiennej, tynkowany, zdobiony tynkowanym detalem architektonicznym. Na elewacji frontowej płaskorzeźbione dekoracje sztukatorskie. Budynek obecnie użytkowany przez Publiczną Szkołę Muzyczną I stopnia im. I.J. Paderewskiego. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków pod nr A/1688.
- Zajazd (ul. Plac Wolności 1), później budynek Urzędu Miejskiego (do 2019 r.). Budynek wzniesiono w 1912 r. jako zajazd, był on własnością Państwa Pruskiego, Komisji Osiedleńczej. Obok zajazdu wzniesiono budynek gospodarczy pełniący funkcje stajni i wozowni. Około roku 1934 właścicielem budynku była Gmina Kowalewo, wówczas zajazd przebudowano na urząd. Posiada bryłę o charakterze secesyjnym, kryty wysokim, naczółkowym dachem, z basztą narożną. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków pod nr A/83.
- Budynek poczty (ul. Szkolna 9), murowany z pocz. XX w.
- Budynek szpitala (ul. Szpitalna 2), murowany z pocz. XX w.

Mariany

- Budynki kolejowe, murowane z pocz. XX w.

Wielkie Rychnowo

- Zespół budynków dworca kolejowego, budynki murowane z pocz. XX w.
- Wiadukt kolejowy z przełomu XIX/XX w.

Szkoły

- Bielsk - Szkoła murowana z końca XIX w., obecnie budynek mieszkalny/świetlica wiejska.
- Chełmonie - Szkoła murowana z 1899 r., obecnie budynek mieszkalny.
- Chełmoniec - Szkoła murowana z końca XIX w., obecnie budynek mieszkalny.
- Kiełpiny - Szkoła, obecnie budynek mieszkalny. Budynek murowany z cegły na kamiennym cokole, kryty dachem naczółkowym z falista dachówką, na planie prostokąta. Pochodzi z 1907 r.
- Kowalewo Pomorskie - Zimowa szkoła rolnicza (ul. św. Mikołaja), murowana z 1913 r., obecnie Zespół Szkół.
- Kowalewo Pomorskie - Szkoła Zimowa, murowana z 1910 r. (ul. Odrodzenia), obecnie nieużytkowany,
- Lipienica - Szkoła, obecnie budynek mieszkalny. Budynek podpiwniczony, jednokondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym, murowany z cegły na ceglanym cokole. Pochodzi z ok. 1900 r.
- Mariany - Szkoła, murowana z cegły na ceglanym cokole, tynkowana, na rzucie krzyża łacińskiego z ryzalitem na elewacji frontowej mieszczącym klatkę schodową. Dach wielospadowy z naczółkiem oraz facjatą na elewacji frontowej, kryty blachą. Pochodzi z końca XIX w.
- Mlewo - Szkoła, murowana z cegły na kamiennym cokole z dachem dwuspadowym. Budynek główny na rzucie prostokąta z przylegającą od zach. dobudówką również na rzucie prostokąta. Pochodzi z 1890 r.
- Pluskowęsy - Szkoła murowana z pocz. XX w.
- Pruska Łąka - Szkoła murowana z pocz. XX w., obecnie sklep/budynek mieszkalny.
- Sierakowo - Szkoła, murowana z cegły na kamiennym cokole, na rzucie prostokąta, kryta dachem dwuspadowym z oknami połaciowymi w dachu. Datowana na lata 90-te XIX w.
- Srebrniki - Szkoła, obecnie budynek mieszkalny. Murowana z cegły na ceglanym cokole, na planie prostokąta, jednokondygnacyjna z dachem dwuspadowym. Pochodzi z końca XIX w.
- Wielkie Rychnowo - Szkoła, murowana z cegły na kamiennym cokole. Budynek główny na rzucie prostokąta z przylegającą od zach. przybudówką również na rzucie prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym z naczółkami oraz facjata na elewacji tylnej. Pochodzi z 1905 r.

Obiekty przemysłowe

Kowalewo Pomorskie

- Zakłady rzemieślnicze, obecnie nie istniejące (ul. Plac Wolności 12, Szkolna 4, Szpitalna) murowane, pochodzące z pocz. XX w.

Mlewo

- Młyn (śrutownik), murowany z cegły na ceglanym cokole. Budynek trzykondygnacyjny na planie prostokąta. Kondygnacje oddzielone kostkowym fryzem z czerwonej cegły. Pochodzi z 1923 r.
- Młyn wodny, murowany z 1929 r. (rejestr zabytków nr A/1509), obecnie nieczynny (ruina). Wymieniony w wizytacji parafialnej z 1667 r. W 1706 r. młyn był własnością królewską w starostwie kowalewskim. W 1756 r. wojewoda chełmiński i starosta kowalewski wydzierżawił młyn. W 1790 r. młyn stanowił domenę króla pruskiego. Do 1846 r. młyn był w posiadaniu rodziny Podzyńskich a następnie poprzez kupno, stał się własnością Petera Brose i jego żony Elżbiety Sieg, a następnie ich syna Bernarda Brose i jego żony Heleny Bauman, którzy sprzedali młyn w 1866 r. Julii Działowskiej. Od 1866 r. młyn wchodził w skład majątku Wielka Łąka należącego do Julii Działowskiej. W 1885 r. młyn zakupiła Łucja Gajewska – właścicielka majątku w Piątkowie. Kolejnymi właścicielami osady młyńskiej byli: Władysław Gajewski, a następnie od 1926 r. Felicja Gajewska z Miedzyńskich z Turzna. Ostatnim właścicielem przed wojną był młynarz Nikodem Osiński. W czasie wojny młyn przejęli Niemcy. Po zakończeniu okupacji młyn stał się własnością wdowy po młynarzu Nikodemie, Pani Wandy Osińskiej. Od 1963 r. stał się własnością Skarbu Państwa Polskiego i funkcjonował do 1979 r. Przy strudze zachowały się pozostałości budowli hydrotechnicznych wraz z murowanym budynkiem niszczejącego młyna, zbudowanego w 1929 r.

Zabytki architektury folwarcznej – budynki gospodarcze i produkcyjne

Na terenie gminy znajduje się również szereg budynków gospodarczych, takich jak obory, stajnie, owczarnie, stodoły, gorzelnie itp. Wchodzą one w większości w skład założeń folwarcznych – np. w miejscowościach: Chełmonie, Mlewiec, Piątkowo czy Srebrniki. Budynki gospodarcze niepowiązane z zespołami folwarcznymi występują przede wszystkim w Kowalewie Pomorskim (najwięcej w obrębie osiedla domów kolejowych przy ul Główny Dworzec).

Architektura mieszkalna

Bardzo liczną grupą obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków są budynki mieszkalne. Stanowią one około połowy łącznej liczby obiektów. Najwięcej budynków mieszkalnych znajduje się w Kowalewie Pomorskim – spośród nich wyróżniają się obiekty tworzące małomiasteczkowy charakter Kowalewa, zlokalizowane w zabytkowym centrum (np. kamienice, dawne obiekty użyteczności publicznej), a także budynki związane z infrastrukturą kolejową (ul. Główny Dworzec). Na terenie miasta zlokalizowane są też dawne domy i kolonie robotnicze (ul. Drzymały, Działkowa czy Odrodzenia).

Tereny wiejskie gminy reprezentowane są przez budownictwo mieszkalne typowe dla regionu. Charakterystyczna jest obecność zabudowań związanych z zespołami folwarcznymi (np. czworaki, sześcioraki), zamieszkiwanych niegdyś przez robotników (np. Bielsk, Mlewiec, Piątkowo, Srebrniki). Bardzo nieliczne są natomiast poniatówki, niegdyś obecne powszechnie w krajobrazie wiejskim (np. Pluskowęsy czy Pruska Łąka). Część obiektów zachowała charakterystyczne elementy dawnego budownictwa wiejskiego, takie jak ceglane detale elewacyjne, tradycyjne proporcje otworów okiennych i drzwiowych, wysokie dachy oraz proste, zwarte bryły. Obiekty te stanowią świadectwo historycznego rozwoju zabudowy mieszkaniowej oraz lokalnych tradycji budowlanych gminy.

Zabytki małej architektury – kapliczki

Charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego gminy Kowalewo Pomorskie są liczne kapliczki i figury przydrożne, występujące zarówno na terenie miasta, jak i w miejscowościach wiejskich. Obiekty te pochodzą głównie z końca XIX i pierwszej połowy XX w. Szczególną grupę stanowią kapliczki wzniesione bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, m.in. w Lipienicy, Piątkowie, Pruskiej Łące, Szewie, Mlewie oraz w miejscowości Wielka Łąka–Struś. Kapliczki pełnią nie tylko funkcje religijne, lecz także stanowią ważne znaki pamięci lokalnej, elementy tradycyjnego krajobrazu wiejskiego oraz świadectwo historii i pobożności mieszkańców gminy.

W większości przypadków są to kapliczki słupowe lub figury świętych na postumencie, występują również krzyże kamienne na postumencie czy kapliczki arkadowe. Najstarszym wskazanym obiektem jest kapliczka przy kościele w Wielkiej Łące z 1863 r.

5.2.3. Zestawienie obiektów z terenu gminy wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa kujawsko – pomorskiego

Na terenie gminy Kowalewo Pomorskie znajduje się 20 zabytków nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków województwa kujawsko – pomorskiego. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy.

Zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w gminie Kowalewo Pomorskie [1]

LP	MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT	NR REJ.	DATA WPISU
1	CHEŁMONIE			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. BARTŁOMIEJA	A/363	22.03.1930 r.
2	KOWALEWO POMORSKIE			POZOSTAŁOŚCI MURÓW MIEJSKICH	A/145/63	18.10.1934 r.

[1] W rejestrze zabytków znajdują się także 2 stanowiska archeologiczne, które są opisane w dalszej części programu.

LP	MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT	NR REJ.	DATA WPISU
3	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	5	SĄD GRODZKI Z OGRODZENIEM	A/1688/1-2	07.12.2015 r.
4	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA		KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MIKOŁAJA	A/365	19.03.1930 r.
5	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	1	ZAJAZD	A/83	03.06.1996 r.
6	KOWALEWO POMORSKIE	STRAŻACKA / FOSA JAGIELLOŃSKA		RUINA ZAMKU KRZYŻACKIEGO ORAZ PRZEDZAMCZA	A/1720	18.10.1934 r.
7	PIĄTKOWO			ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY OBEJMUJĄCY: PAŁAC, OFICYNĘ DWORSKĄ, PARK	A/658/1-3	20.10.1994 r.
8	PIĄTKOWO		1	PAŁAC W ZESPOLE PODWORSKIM	A/106/1	20.10.1994 r.
9	PIĄTKOWO			PARK W ZESPOLE PODWORSKIM	A/106/3	20.10.1994 r.
10	PIĄTKOWO			OFICYNA W ZESPOLE PODWORSKIM	A/106/2	20.10.1994 r.
11	PLUSKOWĘSY			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. JANA CHRZCICIELA	A/362	22.04.1930 r.
12	PLUSKOWĘSY		75	ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWE OBEJMUJĄCE: DWÓR I PARK (DZ. NR 224/3, 224/1 ORAZ FRAGMENT DZIAŁKI NR 213/3)	A/910/1	22.02.1980 r.
13	PLUSKOWĘSY			ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWE OBEJMUJĄCE: DWÓR I PARK (DZ. NR 224/3, 224/1 ORAZ FRAGMENT DZIAŁKI NR 213/3)	A/910/2	26.11.1984 r.
14	SREBRNIKI			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. MATKI BOSKIEJ ŚNIEŻNEJ	A/351	13.07.1936 r.
15	SZYCHOWO		36	ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWE OBEJMUJĄCE: DWÓR I PARK	A/1252/1-2	21.02.1980 r.
16	WIELKA ŁĄKA			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚŚ. KATARZYNY I MAŁGORZATY	A/254	07.07.1980 r.
17	WIELKA ŁĄKA			OGRODZENIE KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO PW. ŚŚ. KATARZYNY I MAŁGORZATY	A/1704/1	29.09.2016 r.
18	WIELKA ŁĄKA			KAPLICA POGRZEBOWA	A/1704/2	29.09.2016 r.
19	WIELKA ŁĄKA			TEREN DAWNEGO CMENTARZA WRAZ Z POSTUMENTEM POD KRZYŻ I DZIAŁKĄ NR 96	A/1704/3	29.09.2016 r.
20	WIELKA ŁĄKA - KRUPKA			MŁYN WODNY	A/1509	29.09.1980 r.

Najliczniejszą grupę stanowią zespoły pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe, zlokalizowane m.in. w Piątkowie, Pluskowęsach i Szychowie. Ochroną objęto w ich przypadku nie tylko pałace i dwory, ale również oficyny, parki oraz historyczne granice założeń. Ważną część zasobu tworzą również obiekty sakralne, w tym kościoły parafialne w Chełmoniu, Kowalewie Pomorskim, Pluskowęsach, Srebrnikach i Wielkiej Łące, a także ogrodzenie kościoła i kaplica pogrzebowa w Wielkiej Łące.

W samym Kowalewie Pomorskim do rejestru wpisano m.in. pozostałości murów miejskich, ruiny zamku krzyżackiego, kościół parafialny, zabytkowy zajazd oraz dawny sąd grodzki z ogrodzeniem. Obiekty te dokumentują średniowieczny rodowód miasta oraz jego późniejszy rozwój administracyjny i gospodarczy. Uzupełnieniem zasobu są również teren dawnego cmentarza w Wielkiej Łące oraz młyn wodny w Krupce, reprezentujący odpowiednio dziedzictwo sepulkralne i techniczne.

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków, pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Prace mające charakter bieżącej konserwacji, np. odświeżanie ścian we wnętrzu obiektu bez zmiany ich kolorystyki i wymiany tynków, miejscowa wymiana instalacji np. gniazd elektrycznych, kranów itp., wymiana powojennego wystroju wnętrz bez naruszania zabytkowej substancji obiektu, nie wymagają uzyskania pozwolenia konserwatorskiego, jedynie zgłoszenia właściwemu konserwatorowi.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

5.2.4. Zestawienie obiektów z terenu gminy Kowalewo Pomorskie wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków

Ewidencja zabytków, w brzmieniu w/w Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 21, jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Ewidencja zabytków jest uporządkowanym zbiorem opracowań, wykonywanym wg jednorodnych wzorców, stanowiącym podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Krajową ewidencję zabytków w formie

zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków prowadzi Generalny Konserwator Zabytków. Wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Natomiast gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) danej gminy.

Za kryteria decydujące o wpisie obiektu do ewidencji przyjęto:

- stopień zachowania walorów zabytkowych;
- funkcję obiektu i wpływ jego formy na ogólny charakter zabudowy miejscowości;
- wartość historyczną, artystyczną i naukową.

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Kowalewo Pomorskie stanowi aneks nr I do przedmiotowego opracowania.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowalewo Pomorskie została przyjęta Zarządzeniem nr 89/2019 Burmistrza Miasta Kowalewo Pomorskie z dnia 27 czerwca 2019 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowalewo Pomorskie.

W latach 2023–2025 z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kowalewo Pomorskie wyłączono trzy karty ewidencyjne. Wyłączenia dotyczyły domu w zagrodzie w Wielkiej Łące, dawnej mleczarni w Kowalewie Pomorskim oraz domu i budynku gospodarczego w zagrodzie w miejscowości Chełmoniec. Dwa wyłączenia przeprowadzono w 2025 r., natomiast jedno w 2023 r.

Tabela 4. Wykaz wyłączeń z gminnej ewidencji zabytków w ostatnich latach

Lp.	Data zawiadomienia	Znak pisma	Nazwa obiektu	Lokalizacja	Nr działki / obręb	Pozycja w GEZ	Podstawa wyłączenia – pismo WKZ
1	18.10.2023 r.	TliGG.4123.3.2023	Dom w zagrodzie	[redacted]	dz. nr 34/12, obręb Wielka Łąka	nie podano	Zawiadomienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 18.09.2023 r., znak: WUOZ.T.WRD.5140.4.18.2023.HD
2	21.07.2025 r.	TliGG.4123.2.2025	Mleczarnia	Kowalewo Pomorskie	dz. nr 125/4, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	poz. 72 GEZ	Zawiadomienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 09.06.2025 r., znak: WUOZ.T.WRD.5140.4.23.2025.TS

3	19.12.2025 r.	TliGG.4123.4.2025	Dom i budynek gospodarczy w zagrodzie	Chełmoniec, gmina Kowalewo Pomorskie	dz. nr 22/1	nr GEZ 40	Zawiadomienie Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 07.11.2025 r., znak: WUOZ.T.WRD.5140.4.40.2025.TS

Źródło: Urząd Miejski w Kowalewie Pomorskim.

Łącznie zestawienie Gminnej Ewidencji Zabytków obejmuje 342 pozycje. Najwięcej zabytków znajduje się w:

- Kowalewie Pomorskim – 144 obiekty, tj. 41,74%,
- Wielkim Rychnowie – 25 obiektów, tj. 7,25%,
- Chełmoniu – 19 obiektów, tj. 5,51%,
- Chełmońcu – 18 obiektów, tj. 5,22%,
- Srebrnikach – 14 obiektów, tj. 4,06%.

W celu przeprowadzenia prac remontowych, wymagających pozwolenia na budowę np. przebudowa dachu, rozbudowa budynku, przy zabytku znajdującym się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy wystąpić z wnioskiem do Starostwa Powiatowego w Golubie-Dobrzyniu. Pozwolenie na budowę zostanie wydane po uzgodnieniu z Kujawsko-Pomorskim Konserwatorem Zabytków.

W przypadku prac niewymagających pozwolenia na budowę właściciel zabytku gminnego zgłasza prace do starostwa powiatowego, które zostają zaopiniowane przez Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków.

Zabytki stanowiące własność gminy

Wykaz obiektów z Gminnej Ewidencji Zabytków stanowiących własność gminy Kowalewo Pomorskie przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5. Wykaz obiektów z Gminnej Ewidencji Zabytków stanowiących własność gminy Kowalewo Pomorskie wraz z określeniem stanu technicznego

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr. Działki	Nazwa obiektu	Stan
1.	Bielsk		22, obręb ewidencyjny Bielsk	Cmentarz Ewangelicki	zły
2.	Chełmonie		111, obręb ewidencyjny Chełmonie	Cmentarz Ewangelicki	zły
3.	Chełmonie		132/40, obręb ewidencyjny Chełmonie	Park w zespole podworskim	dostateczny

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr. Działki	Nazwa obiektu	Stan
4.	Chełmonie		132/38, obręb ewidencyjny Chełmonie	Dwór z oficyną w zespole dworskim	dostateczny
5.	Chełmonie		134, obręb ewidencyjny Chełmonie	Relikty Bramy wjazdowej w zespole dworskim	zły
6.	Chełmoniec		63, obręb ewidencyjny Chełmoniec	Cmentarz Ewangelicki z prowadzącą do niego aleją kasztanowców	dostateczny
7.	Chełmoniec		33, obręb ewidencyjny Chełmoniec	Remiza Strażacka	dostateczny
8.	Frydrychowo		67/18, 67/19, obręb ewidencyjny Frydrychowo	Park z zespołu podworskiego	dostateczny
9.	Kiełpiny		10, obręb ewidencyjny Kiełpiny	Cmentarz Ewangelicki	dostateczny/zły
10.	Kowalewo Pomorskie			Historyczny układ urbanistyczny miasta	dobry
11.	Kowalewo Pomorskie			Pozostałości murów miejskich	zły
12.	Kowalewo Pomorskie		58, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Teren cmentarza żydowskiego	dobry
13.	Kowalewo Pomorskie		233, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Dom	dobry/ dostateczny
14.	Kowalewo Pomorskie	1 Stycznia	112, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Kamienica	zły
15.	Kowalewo Pomorskie	Kościuszki	47/3, obręb ewidencyjny nr 01 miasta Kowalewo Pomorskie	Aparatownia z odsiarczalnią w zespole gazowni miejskiej	zły
16.	Kowalewo Pomorskie	Plac wolności	173, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Park miejski	dobry

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr. Działki	Nazwa obiektu	Stan
17.	Kowalewo Pomorskie	Plac wolności	173, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Pomnik pamięci Poległych	dobry
18.	Kowalewo Pomorskie	Chopina	163, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Kamienica	dostateczny
19.	Kowalewo Pomorskie	Chopina	283, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Kapliczka przydrożna	dobry
20.	Kowalewo Pomorskie	Główny dworzec	11/26, obręb ewidencyjny nr 02 miasta Kowalewo Pomorskie	Kapliczka przydrożna w zespole dworca	dobry
21.	Kowalewo Pomorskie	Główny dworzec	73/1, obręb ewidencyjny nr 02 miasta Kowalewo Pomorskie	Kolejowy budynek mieszkalny	dostateczny
22.	Kowalewo Pomorskie	Plac 700-Lecia	6/1, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Kamienica	dobry
23.	Kowalewo Pomorskie	Plac Wolności	1/1, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Zajazd ob. Budynek urzędu miejskiego	zły
24.	Kowalewo Pomorskie	Plac Wolności	1/ 2, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Stajnia I Wozownia przy zajeździe	obecnie Dzienny dom pobytu dobry
25.	Kowalewo Pomorskie	Plac Wolności	98, obręb ewidencyjny nr 04 miasta Kowalewo Pomorskie	Willa Inspektora Szkolnictwa	dobry
26.	Kowalewo Pomorskie	Plac Wolności	159, obręb ewidencyjny nr 04 miasta	Zakład rzemieślniczy	dostateczny/dobry

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr. Działki	Nazwa obiektu	Stan
			Kowalewo Pomorskie		
27.	Kowalewo Pomorskie	Strażacka /Fosa Jagielońska	156/3, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Ruina zamku krzyżackiego	zły
28.	Kowalewo Pomorskie	Strażacka	156/3, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Wodociągowa wieża ciśnień-miejska	dostateczny
29.	Kowalewo Pomorskie	Szkolna	114, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Kamienica	dobry
30.	Kowalewo Pomorskie	Szkolna	100, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Kamienica	dobry
31.	Kowalewo Pomorskie	Szkolna	2, obręb ewidencyjny nr 03 miasta Kowalewo Pomorskie	Plebania parafii ewangelickiej	dobry
32.	Kowalewo Pomorskie	Żeromskiego	43/4, obręb ewidencyjny nr 02 miasta Kowalewo Pomorskie	Budynek mieszkalny dla robotników	dostateczny
33.	Lipienica		15/3, obręb Lipienica	Szkoła	dostateczny
34.	Lipienica		114, obręb Lipienica	Cmentarz Ewangelicki	zły
35.	Mariany		314, obręb Mariany	Szkoła	dostateczny
36.	Mlewo		40, obręb Mlewo	Kapliczka przydrożna	dobry
37.	Mlewo		248/4 – współwłasność / 248/5 – gmina, obręb Mlewo	Szkoła + Budynek gospodarczy	dobry
38.	Mlewo		197, obręb ewidencyjny Mlewo	Kapliczka przydrożna	dobry

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr. Działki	Nazwa obiektu	Stan
39.	Nowy dwór		120, obręb ewidencyjny Nowy Dwór	Cmentarz Ewangelicki	zły/ dostateczny
40.	Nowy dwór		195, obręb ewidencyjny Nowy Dwór	Cmentarz Ewangelicki	zły/ dostateczny
41.	Piątkowo		42/2, obręb ewidencyjny Piątkowo	Kapliczka przydrożna	dobry
42.	Pluskowęsy		187, obręb ewidencyjny Pluskowęsy	Cmentarz Ewangelicki	zły/ dostateczny
43.	Pluskowęsy		77, obręb ewidencyjny Pluskowęsy	Figura przydrożna	dostateczny
44.	Pluskowęsy		224/3, obręb ewidencyjny Pluskowęsy	Dwór w zespole podworskim	dostateczny
45.	Pluskowęsy		224/3, obręb ewidencyjny Pluskowęsy	Park Podworski	dobry
46.	Pruska Łąka		66, obręb ewidencyjny Pruska Łąka	Cmentarz Ewangelicki	dostateczny
47.	Pruska Łąka		112/19, obręb ewidencyjny Pruska Łąka	Park Podworski	dobry
48.	Pruska Łąka		112/9, obręb ewidencyjny Pruska Łąka	Kuźnia w zespole Podworskim	zły
49.	Pruska Łąka		112/19, obręb ewidencyjny Pruska Łąka	Lodownia w zespole podworskim	dostateczny
50.	Pruska Łąka		160, obręb ewidencyjny Pruska Łąka	Kapliczka przydrożna	dobry
51.	Szewa		30, obręb ewidencyjny Szewa	Kapliczka przydrożna	dobry
52.	Wielka Łąka		294, obręb ewidencyjny Wielka Łąka	Kapliczka przydrożna	dobry
53.	Wielkie Rychnowo		250, obręb ewidencyjny Wielkie Rychnowo	Cmentarz Ewangelicki	dostateczny

Źródło: Urząd Miejski w Kowalewie Pomorskim

Największą grupę stanowią obiekty znajdujące się w dobrym stanie technicznym – 21 obiektów, czyli 39,6% całego zasobu. Dodatkowo dwa obiekty, stanowiące 3,8%, oceniono jako znajdujące się w stanie dobrym lub dostatecznym. Łącznie pozytywną ocenę, obejmującą stan dobry oraz dobry/dostateczny, uzyskały zatem 23 obiekty, czyli 43,4% analizowanego zasobu.

Stan dostateczny stwierdzono w przypadku 16 obiektów, stanowiących 30,2% ogólnej liczby zabytków. Obiekty te nie wymagają zazwyczaj natychmiastowej interwencji, jednak powinny być objęte bieżącym monitoringiem oraz sukcesywnie prowadzonymi pracami remontowymi i zabezpieczającymi, aby nie dopuścić do dalszego pogarszania się ich stanu.

W złym stanie technicznym znajduje się 10 obiektów, czyli 18,9% zasobu. Ponadto cztery kolejne obiekty, odpowiadające 7,5%, zostały ocenione jako znajdujące się w stanie dostatecznym lub złym. Oznacza to, że łącznie 14 obiektów, czyli 26,4% zasobu, wykazuje zły stan techniczny lub cechy wskazujące na ryzyko jego wystąpienia. Obiekty te powinny zostać potraktowane priorytetowo przy planowaniu prac zabezpieczających, remontowych, porządkowych i konserwatorskich.

5.2.5. Zabytki ruchome

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową".

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami). Ponadto, prócz obiektów wchodzących w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny nazywany jest zabytkiem ruchomym (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków na terenie Gminy Kowalewo Pomorskie stanowią przede wszystkim wyposażenie kościołów. Zabytki ruchome wpisane do rejestru znajdują się w kościołach. Aby pozyskać dokładniejsze informacje należy skontaktować się z Kujawsko-Pomorskim Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków.

5.2.6. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic gminy. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki kamienia do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, gmina położona jest na obszarach 36-45, 36-46, 36-47, 37-45, 37-46, 37-47, 38-45, 38-46, 38-47. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze. Na moment opracowania niniejszego dokumentu gmina posiada karty gminnej ewidencji zabytków dla stanowisk archeologicznych.

Zasób archeologiczny gminy jest bogaty. Obecnie na terenie gminy Kowalewo Pomorskie zlokalizowanych jest 474 stanowisk archeologicznych, w tym dwa wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska wpisane do rejestru zabytków to grodziska stożkowate. Pozostałe to osady, punkty osadnicze, cmentarzyska, oraz inne formy, które pochodzą również z czasów prehistorycznych.

Do ważnych stanowisk archeologicznych, wyżej już wspomnianych, należą dwa grodziska, w Chełmoniu oraz w Napolu. Grodzisko stożkowate w Chełmoniu datowane jest na późne średniowiecze, użytkowane w XIV – XV w. Położone około 200 m. na zach. od dawnego dworu. Pierwotnie grodzisko chroniły łąki i bagna oraz wały usypane w kształt elipsy, otaczające owalny majdan, który znajdował się około 5-6 m. nad poziomem otaczających je łąk. Prowadzone tu wykopaliska ujawniły fragmenty ceramiki naczyniowej. Grodzisko to służyło w okresie średniowiecza tutejszemu rycerstwu. Grodzisko w źródłach wzmiankowane jest pierwszy w 1222 roku.

Stanowisko w Napolu jest jednym z najlepiej znanych i zachowanych pierścieniowatych wczesnośredniowiecznych grodzisk na ziemi chełmińskiej. Obejmuje średniowieczny zespół osadniczy złożony z osady, grodziska i cmentarzyska. Na południe od grodziska znajduje się jezioro Oszczywilk. Obiekt jest jednoczłonowy. Posiada kształt zbliżony do elipsy, z dookolnym wałem, najbardziej wypiętrzonym w partii wschodniej. Najstarsze, wczesnośredniowieczne ślady pobytu i działalności człowieka pochodzą z II poł. VII – VIII oraz IX w. W trakcie przeprowadzonych badań w 1976 r. pozyskano

wiele ułamków naczyń kultury łużyckiej, jak i wczesno- i późnośredniowiecznych, węgle drzewne, kości zwierzęce, żelazny nóż i inne elementy. W latach 1991 – 1992 natrafiono na ślady osady podgrodowej. W ramach założonych wykopów odnaleziono 87 obiektów osadniczych w tym 13 grobów oraz wiele fragmentów ceramicznych oraz zabytków ówczesnej sztuki użytkowej, np. oprawki rogowe, noże żelazne, grzebienie, brązowa sprzączka czy żelazna ostroga.

Znaczące odkrycia archeologiczne miały miejsce w latach 2013 - 2015 podczas badań archeologiczno-architektonicznych na terenie zamku w Kowalewie Pomorskim. Do momentu rozpoczęcia badań wykopaliskowych powszechnie akceptowano tezę, że budowę zamku konwentualnego rozpoczęto w miejscu wcześniejszego grodu. Został on nadany w 1222 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego biskupowi misyjnemu Chrystianowi, który w 1231 r. przekazał go zakonowi krzyżackiemu. Pierwotnie w miejscu późniejszego murowanego zamku miała istnieć warownia drewniano-ziemna. Rekonstrukcja zamku do tej pory oparta była wyłącznie na analizie przekazów historycznych oraz nowożytnych lustracji i wizytacji z XVII i XVIII w. Główną częścią założenia była czteroskrzydłowa budowla założona na planie zbliżonym do kwadratu, z niewielkim dziedzińcem, wieżą główną i krużgankiem. Wjazd do zamku z bramą rekonstruuje się od płd. - zach., w skrzydle południowym. Na temat funkcji pomieszczeń pewne są tylko informacje z 1662 i 1670 r. z których wynika, że w skrzydle południowym mieściła się kaplica pod wezwaniem św. Krzyża. W tym samym skrzydle zlokalizowany był zamkowy refektarz. Jedynym widocznym dziś elementem dawnego zamku jest ceglany filar gdaniska. Zamek otoczony był dodatkowym pierścieniem murów, który stworzył obszerny teren parchamu - miedzymurza.

Przeprowadzone w latach 2013-2015 badania archeologiczne potwierdziły, że zgodnie z przyjętymi poglądami dom konwentu należał do założeń regularnych - kasztelowych. Była to jednak budowla znacznie większa niż sądzono. Sugerowano, że wieża ciśnień mogła zostać wzniesiona na fundamentach narożnej wieży głównej. Jak wynika z badań, postawiono ją na dziedzińcu zamku. Badania dostarczyły dowodów, że zamek w Kowalewie nie posiadał wieży głównej w typie bergfriedu. W wykopach stwierdzono obecność podpiwniczeń i pomieszczeń, których układ uniemożliwia lokalizację masywnej wieży. Dom konwentu nie był także zaopatrzony w ryzalitowe wieżyczki narożne. Podczas badań nie odnotowano śladów wskazujących na obecność murowanych krużganków, co wskazuje, że musiały być drewniane. Badania dostarczyły także przesłanek do rekonstrukcji charakteru architektury. Elewacje domu konwentu, podobnie jak lica filara gdaniska i sąsiednia fara miejska, były artykułowane blendami.

Badania archeologiczne przesunęły także chronologię budowy domu konwentu na 1 ćwierć XIV w., a koniec budowy na lata 30 XIV w. Wcześniej budynek datowany był na koniec lat 70-tych XIII w.

ZESTAWIENIE OBIEKTÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW

1. Chełmonie nr 1 na obszarze AZP 38-46/14 – grodzisko z okresu późnego średniowiecza – nr rej. C/62 z dn 18.12.1967 r.

2. Napole „Góra Szwedzka" nr 1 i nr 6 na obszarze AZP 37-47/17 i 37-47/16 – średniowieczny zespół osadniczy złożony z osady, grodziska i cmentarzyska (dz. nr 74, 75/1, 78, 126, 128, 129, 130, 131) o łącznej powierzchni 12,04 ha – nr rej. C/154 z dn 03.12.1965 r. oraz 05.10.2000 r.

Wykaz stanowisk archeologicznych na terenie gminy Kowalewo Pomorskie stanowi aneks nr 2 do przedmiotowego opracowania.

Zdefiniowane zagrożenia dla stanowisk archeologicznych z terenu gminy Kowalewo Pomorskie

Zabytki archeologiczne należą do szczególnie wrażliwych elementów dziedzictwa kulturowego, ponieważ w większości pozostają niewidoczne na powierzchni terenu, a ich naruszenie podczas prowadzenia robót ziemnych może skutkować nieodwracalną utratą substancji zabytkowej oraz informacji naukowych dotyczących najstarszych dziejów osadnictwa na obszarze gminy Kowalewo Pomorskie.

Najważniejsze zagrożenie dla stanowisk archeologicznych stanowią inwestycje i działania powodujące przekształcenie powierzchni ziemi albo ingerencję w jej głębsze warstwy. Dotyczy to przede wszystkim budowy i przebudowy dróg, realizacji zabudowy mieszkaniowej, usługowej, produkcyjnej i magazynowej, budowy sieci wodociągowych, kanalizacji sanitarnej i deszczowej, sieci gazowych, energetycznych i telekomunikacyjnych, wykonywania odwodnień, zbiorników retencyjnych oraz instalacji odnawialnych źródeł energii. Potencjalne zagrożenie może być związane również z eksploatacją kruszyw, regulacją cieków wodnych, pracami melioracyjnymi, rekultywacją terenu, zalesieniami, niwelacją gruntów oraz usuwaniem drzew wraz z karczowaniem systemów korzeniowych.

Na terenie gminy szczególne znaczenie mogą mieć przedsięwzięcia związane z dalszym rozwojem zabudowy Kowalewa Pomorskiego i pozostałych miejscowości, rozbudową infrastruktury technicznej, budową i modernizacją dróg gminnych oraz powiatowych, a także realizacją inwestycji w ciągu drogi krajowej nr 15, w tym planowanej obwodnicy Kowalewa Pomorskiego. Zagrożenie mogą powodować także inwestycje wodno-kanalizacyjne, kanalizacja deszczowa, odwodnienie ulic oraz uzbrajanie nowych terenów przeznaczonych pod zabudowę.

W 2024 r. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad zleciła wykonanie archeologicznych rozpoznawczych badań powierzchniowych na trasie planowanej obwodnicy Kowalewa Pomorskiego w ciągu drogi krajowej nr 15. Ich celem było rozpoznanie stanowisk archeologicznych, które mogłyby kolidować z przyszłą inwestycją.

Znaczna część stanowisk archeologicznych z obszaru gminy położona jest na gruntach użytkowanych rolniczo, łąkach i nieużytkach, często w sąsiedztwie cieków i zbiorników wodnych, na krawędziach dolin, wyniesieniach terenowych oraz innych miejscach dogodnych dla dawnego osadnictwa. Stanowiska zlokalizowane na gruntach ornych są narażone na stopniowe niszczenie wskutek głębokiej orki, stosowania ciężkiego sprzętu rolniczego, pogłębiania warstwy ornej, niwelowania nierówności terenowych oraz prac

związanych z drenowaniem i melioracją gruntów. Procesy te mogą powodować przemieszczanie materiału zabytkowego, niszczenie obiektów archeologicznych oraz zacieranie ich pierwotnego układu przestrzennego.

Do dodatkowych zagrożeń należy zaliczyć nielegalne poszukiwanie zabytków przy użyciu wykrywaczy metali, pozyskiwanie zabytków archeologicznych bez wymaganych zgłoszeń i zezwoleń, rozkopywanie stanowisk, wybieranie ziemi i kruszywa, tworzenie dzikich wysypisk oraz niekontrolowane przejazdy pojazdów terenowych. Szczególnie niebezpieczne jest pozyskiwanie pojedynczych przedmiotów bez udokumentowania ich kontekstu archeologicznego, ponieważ prowadzi ono do bezpowrotnej utraty informacji o miejscu, czasie i okolicznościach ich powstania oraz użytkowania.

Odrębną ochroną powinny być objęte stanowiska posiadające czytelną własną formę terenową, w szczególności grodziska, kurhany, relikty umocnień, miejsca pochówków oraz pozostałości historycznych założeń przestrzennych. Należy dążyć do zachowania ich formy, ekspozycji i otoczenia oraz do wyłączenia ich obszaru z zabudowy i działań mogących spowodować przekształcenie rzeźby terenu. Sposób ochrony poszczególnych stanowisk powinien być dostosowany do ich wartości naukowej, stanu zachowania, rodzaju oraz stopnia zagrożenia.

Ochronę zabytków archeologicznych należy uwzględniać na możliwie najwcześniejszym etapie przygotowania inwestycji. Informacje o stanowiskach archeologicznych i strefach ochrony konserwatorskiej powinny być brane pod uwagę przy sporządzaniu planu ogólnego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Granice stanowisk i stref ochrony archeologicznej powinny być aktualizowane na podstawie wyników badań, danych wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz ustaleń właściwego organu ochrony zabytków.

W przypadku planowania robót budowlanych albo robót ziemnych na terenie, na którym znajduje się zabytek archeologiczny, inwestor powinien odpowiednio wcześnie zwrócić się do właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków w celu ustalenia zakresu i rodzaju niezbędnych działań ochronnych. Jeżeli charakter planowanych prac może doprowadzić do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, konserwator może określić obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych, w tym badań rozpoznawczych, sondażowych lub ratowniczych. W uzasadnionych przypadkach prace ziemne mogą wymagać prowadzenia pod nadzorem archeologicznym. Rodzaj oraz zakres badań powinny wynikać z rozpoznania stanowiska, przewidywanej głębokości robót i skali ingerencji w grunt.

Badania archeologiczne należy prowadzić na podstawie pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz przez osoby posiadające wymagane kwalifikacje. W przypadku zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków prowadzenie badań archeologicznych, robót budowlanych, robót ziemnych oraz innych działań mogących wpłynąć na stan zabytku wymaga uzyskania

odpowiedniego pozwolenia konserwatorskiego. Sam wpis stanowiska do rejestru nie oznacza automatycznie całkowitego zakazu wszystkich działań, jednak wszelkie zamierzenia muszą być podporządkowane nadrzędnemu celowi, jakim jest zachowanie zabytku, i podlegają szczególnej kontroli konserwatorskiej.

W przypadku przypadkowego odkrycia podczas robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie roboty mogące go uszkodzić lub zniszczyć, zabezpieczyć przedmiot oraz miejsce jego odkrycia, a następnie niezwłocznie zawiadomić właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeżeli nie jest to możliwe – Burmistrza Miasta Kowalewo Pomorskie. Prace mogą zostać wznowione po przeprowadzeniu wymaganych czynności i uzyskaniu rozstrzygnięcia właściwego organu.

Wyniki nowych badań i rozpoznań archeologicznych powinny być systematycznie uwzględniane w dokumentacji konserwatorskiej. W przypadku odkrycia nowego stanowiska, zmiany jego granic, chronologii, funkcji albo stanu zachowania należy zaktualizować właściwą kartę ewidencyjną oraz dane zawarte w gminnej ewidencji zabytków. Konieczna jest także okresowa weryfikacja stanowisk w terenie, zwłaszcza obiektów najbardziej narażonych na niszczenie przez intensywną gospodarkę rolną, procesy inwestycyjne, erozję i nielegalne poszukiwania.

W celu skuteczniejszej ochrony dziedzictwa archeologicznego gminy wskazane jest również prowadzenie działań edukacyjnych skierowanych do mieszkańców, właścicieli gruntów, rolników, inwestorów i wykonawców robót. Działania te powinny obejmować informowanie o wartości stanowisk archeologicznych, zasadach postępowania w przypadku przypadkowego odkrycia zabytku oraz odpowiedzialności związanej z niszczeniem stanowisk i nielegalnym pozyskiwaniem zabytków archeologicznych.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne gminy Kowalewo Pomorskie tworzą przede wszystkim utrwalone zwyczaje, obrzędy, przekazy ustne, tradycje kulinarne, umiejętności rękodzielnicze oraz formy aktywności społecznej i artystycznej przekazywane między kolejnymi pokoleniami mieszkańców. Szczególne znaczenie mają tradycje dożynkowe, kultywowane podczas uroczystości gminno-parafialnych i sołeckich. Obejmują one przygotowywanie wieńców i dekoracji dożynkowych, wybór starostów, organizację korowodów, błogosławienie chleba i plonów oraz symboliczne dzielenie chleba pomiędzy uczestników uroczystości.

Ważną rolę w zachowaniu lokalnego dziedzictwa odgrywają koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne, rady sołeckie, parafie oraz Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury. Podmioty te organizują dożynki, festyny, jarmarki, spotkania międzypokoleniowe i warsztaty, podczas których prezentowane są tradycyjne potrawy, rękodzieło, ozdoby świąteczne, wieńce i dekoracje. Przekazywane są również umiejętności

przygotowywania lokalnych wypieków, potraw domowych i dań charakterystycznych dla uroczystości wiejskich.

Do dziedzictwa niematerialnego gminy należy zaliczyć także legendy i opowieści związane z historią Kowalewa Pomorskiego, w szczególności legendę o powstaniu herbu miasta. Przekazy te są popularyzowane podczas zajęć bibliotecznych, spotkań dzieci i seniorów oraz wydarzeń edukacyjnych. Lokalną tożsamość podtrzymują również tradycje muzyczne, wokalne, religijne i widowiskowe, rozwijane przez chóry, zespoły amatorskie, grupy senioralne, dzieci i młodzież.

W celu zachowania dziedzictwa niematerialnego wskazane jest prowadzenie jego systematycznej dokumentacji, obejmującej wywiady z najstarszymi mieszkańcami, rejestrowanie lokalnych opowieści, zwyczajów i przepisów kulinarnych, dokumentowanie działalności twórców ludowych oraz wspieranie międzypokoleniowego przekazywania tradycji. Szczególnie istotne jest dalsze wspieranie działalności kół gospodyń wiejskich, zespołów artystycznych, parafii, sołectw i organizacji społecznych, które są głównymi depozytariuszami lokalnych zwyczajów i umiejętności.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformułowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron gminy Kowalewo Pomorskie, a także szans i zagrożeń.

Mocne strony:

1) Zróżnicowany zasób zabytków, obejmujący obiekty sakralne, rezydencjonalne, obronne, użyteczności publicznej, techniki oraz dziedzictwo sepulkralne
2) Obecność historycznych układów przestrzennych
3) Cenne dziedzictwo średniowieczne Kowalewa Pomorskiego, w tym pozostałości murów miejskich oraz ruiny zamku krzyżackiego, podkreślające historyczną rangę miasta
4) Liczne obiekty sakralne o wysokich wartościach historycznych i architektonicznych
5) Duża liczba obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, świadcząca o bogactwie lokalnego zasobu kulturowego i jego rozproszeniu na terenie całej gminy
6) Systematycznie aktualizowana Gminna Ewidencja Zabytków
7) Bogaty zasób archeologiczny
8) Wartość krajobrazowa zabytkowych parków, alei, cmentarzy i otoczenia obiektów sakralnych, wzbogacających walory przestrzenne i przyrodnicze gminy

9) Pozyskiwane środki zewnętrzne na działania związane z rewitalizacją zabytków, w szczególności sakralnych
10) Posiadanie kompleksowej monografii poświęconej dziejom gminy Kowalewo Pomorskie
11) Obecność szlaków turystycznych
12) Historyczna wielokulturowość terenów Gminy
13) Atrakcyjne położenie Gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki
14) Dobra drogowa dostępność komunikacyjna dzięki przebiegającej przez Gminę drodze krajowej nr 15

Słabe strony:

1) Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków
2) Degradacja i zacieranie części historycznych układów parkowych, m.in. przez samosiewy, brak systematycznej pielęgnacji oraz utratę dawnych osi widokowych
3) Zły stan cmentarzy ewangelickich, brak odpowiednich oznaczeń
4) Większość cennych obiektów zabytkowych znajduje się w rękach prywatnych, przez co występują ograniczenia m.in. związane z dostępnością dla zwiedzających, ograniczony wpływ gminy na losy obiektów
5) Brak funkcjonującej izby pamięci bądź innej placówki o funkcji muzealnej
6) Samowole budowlane oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów zabytkowych, powodujące utratę walorów zabytkowych (szczególnie w odniesieniu do budynków mieszkalnych)
7) Niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego
8) Niskie środki w budżecie Gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego
9) Niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego
10) Niedostateczna promocja zespołów dworsko-parkowych i tradycyjnej zabudowy wiejskiej
11) Brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych
12) Brak dostatecznie rozwiniętej bazy noclegowej

Szanse:

1) Dotacje Gminne na zabiegi rewitalizacyjne
2) Przeznaczanie środków budżetowych Gminy na działania związane z ochroną zabytków
3) Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków
4) Szersza promocja walorów kulturowych i przyrodniczych Gminy, przyciągająca turystów
5) Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki miejscowości
6) Wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne

7) Opracowanie dokumentów strategicznych, które przyczynią się do poprawy warunków życia ludności i stanu dziedzictwa kulturowego
8) Współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk)
9) Korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich
10) Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy itd.
11) Powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych
12) Rozwój agroturystyki
13) Rozwój szlaków turystycznych na terenie gminy
14) Rozbudowa infrastruktury turystycznej: kładki, obiekty małej architektury

Zagrożenia:

1) Niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych
2) Niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych
3) Niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska
4) Zanik tradycji i tożsamości regionalnych
5) Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego
6) Niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych
7) Brak realizacji działań związanych z rozbudową infrastruktury turystycznej

7. Założenia programowe

Ustalone poniżej priorytety, cele szczegółowe i wynikające z nich działania wyznaczają politykę gminy w zakresie ochrony zabytków na lata 2027-2030.

Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030 będzie realizowany dla poniższych priorytetów:

1) PRIORYTET 1 – PROWADZENIE POLITYKI GMINNEJ MAJĄCEJ NA CELU ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH
2) PRIORYTET 2 – ODPOWIEDNIE WYKORZYSTANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W CELU PRZYBLIŻENIA TYCH WALORÓW ZARÓWNO MIESZKAŃCOM GMINY, JAK I ODWIEDZAJĄCYCH TEREN GMINY TURYSTOM

7.1. Cele szczegółowe i działania Gminny Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030

Harmonogram działań w zakresie opieki nad zabytkami gminy Kowalewo Pomorskie obejmuje zadania o charakterze organizacyjnym, dokumentacyjnym, inwestycyjnym, edukacyjnym i promocyjnym. Szczególny nacisk położono na aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zachowania obiektów, wspieranie właścicieli zabytków oraz kontynuację prac przy najcenniejszych elementach dziedzictwa gminy, w tym ruinach zamku krzyżackiego, murach miejskich, obiektach sakralnych i zespołach rezydencjonalno-parkowych. Ważną część harmonogramu stanowią również działania służące upowszechnianiu wiedzy o historii gminy, ochronie miejsc pamięci oraz wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego w edukacji i rozwoju lokalnej turystyki. Ważnym kierunkiem działań jest również utworzenie izby pamięci.

Dla realizacji wyznaczonych priorytetów zostały określone cele szczegółowe wraz z proponowanymi działaniami.

Tabela 6. Harmonogram działań przewidzianych do realizacji w ramach Programu Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Kow

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
PRIORYTET 1 – PROWADZENIE POLITYKI GMINNEJ MAJĄCEJ NA CELU ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH	Cel szczegółowy 1.1 Organizacja zasad wsparcia dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych	Udzielanie dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach	W miarę możli finansowyc
		Pozyskanie zewnętrznych środków finansowych na rewitalizację zabytków stanowiących własność gminy Kowalewo Pomorskie	W miarę możli finansowyc
		Identyfikacja najpilniejszych potrzeb przy obiektach stanowiących własność gminy w najgorszym stanie technicznym	Do 31 grudnia 2
		Aktualizacja planu na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych	Do 2030 r

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Przygotowanie i aktualizowanie procedur ochrony dóbr kultury na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego, w tym identyfikacja najcenniejszych obiektów, ocena zagrożeń oraz określenie sposobów ich zabezpieczenia	W miarę możli finansowyc
	Cel szczegółowy 1.2 Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych z budżetu Gminy	Rozwijanie współpracy z właścicielami i zarządcami zabytków, w szczególności obiektów stanowiących własność prywatną, w zakresie ich ochrony, popularyzacji, udostępniania oraz wykorzystania w promocji dziedzictwa kulturowego Gminy Kowalewo Pomorskie	Sukcesywn

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Ochrona stanowisk archeologicznych poprzez uwzględnianie wymogów konserwatorskich w procesach inwestycyjnych oraz prowadzenie wymaganych badań i nadzorów archeologicznych przez inwestorów	W miarę potr
		Prace porządkowe i pielęgnacyjne na terenie parków będących własnością gminy	Sukcesywn
		Inwentaryzacja oraz rozpoznanie stanu zachowania zabytkowych parków, alei i historycznych układów zieleni	Sukcesywn

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Ochrona i rewaloryzacja zespołów pałacowo-parkowych i dworsko-parkowych, w tym pielęgnacja historycznego drzewostanu	W miarę możli
		Prace pielęgnacyjne na terenie wszystkich cmentarzy wpisanych do GEZ	W miarę potrzeb i r
		Prace pielęgnacyjne prowadzone w odniesieniu do kapliczek i krzyży przydrożnych	W miarę potr
	Cel szczegółowy 1.3 Monitorowanie stanu zachowania zabytków oraz działania na rzecz jego poprawy	Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, w tym weryfikacja lokalizacji, stanu zachowania i danych adresowych obiektów	W miarę potr
		Okresowe rozpoznawanie i monitorowanie stanu zachowania zabytków ujętych	W miarę potr

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		w gminnej ewidencji zabytków, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zagrożonych degradacją, oraz przekazywanie właściwym służbom konserwatorskim informacji o stwierdzonych zagrożeniach	
		Kontynuacja prac zabezpieczających i konserwatorskich przy ruinach zamku krzyżackiego w Kowalewie Pomorskim	W miarę potr
		Prowadzenie prac konserwatorskich oraz zabezpieczających przy zachowanych fragmentach murów miejskich i baszcie (kontynuacja)	W miarę potr

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Uporządkowanie i zagospodarowanie otoczenia ruin zamku krzyżackiego oraz murów miejskich, w tym pielęgnacja zieleni, poprawa dostępności i oznakowania oraz poprawa ekspozycji obiektów w przestrzeni miasta	W miarę potr
	Cel szczegółowy 1.4 Dbałość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Gminie	Uwzględnianie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w dokumentach planistycznych gminy	Sukcesywn
		Inwentaryzacja, porządkowanie i oznakowanie miejsc pamięci, historycznych, mogił i pomników	Sukcesywn

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
	Cel szczegółowy 1.5 Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych	Informowanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych o dostępnych źródłach finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, m.in. poprzez stronę internetową Gminy, Biuletyn Informacji Publicznej, bezpośredni kontakt z właścicielami oraz przekazywanie informacji o aktualnych naborach i programach dotacyjnych	Sukcesywn

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
CEL GŁÓWNY 2 – ODPOWIEDNIE WYKORZYSTANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W CELU PRZYBLIŻENIA TYCH WALORÓW ZARÓWNO MIESZKAŃCOM GMINY, JAK I ODWIEDZAJĄCYCH TEREN GMINY TURYSTOM	Cel szczegółowy 2.1 Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego	Włączanie tematyki historii, zabytków i lokalnego dziedzictwa kulturowego do wydarzeń organizowanych na terenie Gminy	Corocznie
	Cel szczegółowy 2.2 Wykorzystanie Internetu i multimediów w celu nowoczesnej promocji walorów zabytkowych	Aktualizacja witryny internetowej poświęconej tematyce zabytkowej i kulturalnej Gminy	Sukcesywn
	Cel szczegółowy 2.3 Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego	Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury	Sukcesywn

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Organizacja spotkań, mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego	Sukcesywn
		Organizacja spacerów historycznych, wystaw, wykładów, konkursów i lekcji regionalnych	Sukcesywn
		Rozszerzanie i systematyczne uzupełnianie zasobu pamiątek, materiałów i eksponatów dokumentujących dzieje oraz historię Kowalewa Pomorskiego, gromadzonych w istniejącym pomieszczeniu ekspozycyjno-magazynowym na terenie szkoły.	Do 2030 r

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realiz
		Rozwój infrastruktury turystycznej, w szczególności ścieżek rowerowych, oznakowania turystycznego oraz infrastruktury towarzyszącej służącej udostępnianiu zabytków i miejsc historycznych	W miarę możli finansowyc

8.Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w *Programie Opieki nad Zabytkami dla Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030* będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
2) finansowych – obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy lub znajdujących się w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, w zależności od możliwości finansowych gminy;
3) koordynacji – obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa i gminy, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
4) społecznych – obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
5) kontrolnych – obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9.Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030 po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Miejskiej, w celu przyjęcia go Uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Burmistrz będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań programu i przedstawiał je Radzie Miejskiej.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji programu, uwzględniająca:

1) ilość wykonanych zadań przyjętych do realizacji;
2) efektywność wykonania zadań;
3) wartość finansową zrealizowanych zadań;
4) zakres współpracy z osobami i jednostkami odpowiadającymi za zabytki.

Przykładowe mierniki realizacji Programu przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 7. Przykładowe mierniki realizacji Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030

Lp.	Miernik realizacji PONZ
1	Zrealizowane prace remontowo-konserwatorskich przy zabytkach
2	Organizowane konkursy, wystawy, działania edukacyjne na terenie gminy
3	Budowa tras rowerowych, szlaków turystycznych oraz utrzymywanie obecnych w należytym stanie
4	Modernizacja elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
5	Opracowanie i aktualizowanie dokumentów strategicznych uwzględniających kwestię ochrony dziedzictwa kulturowego (plany miejscowe)

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one

obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być przeznaczane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do katalogu prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków mogą być udzielane przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez dany organ uchwale.

Zgodnie z nowelizacją ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o zabytków i opiece nad zabytkami, utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem określonym w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków.

Wpływami do Funduszu mogą też być zasądzenia przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Środki, zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w pierwszej kolejności przeznaczane są na ratowanie zabytków zagrożonych lub zniszczonych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Tabela 8. Wybór możliwości pozyskania dofinansowania działań ujętych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	– Ochrona zabytków Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. – Ochrona zabytków archeologicznych Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. – Kultura Ludowa i tradycyjna Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych;

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – Wspieranie działań muzealnych Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającej w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. – Kultura dostępna Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno -mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Kujawsko – Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Środki Konserwatora Zabytków przeznaczane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa kujawsko – pomorskiego. Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o udzielenie dotacji: Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Szczegółowe informacje dotyczące terminów składania wniosków; wyszczególnienie rodzaju dokumentacji, prac oraz materiałów, na które może zostać udzielona dotacja; wnioski oraz niezbędne dokumenty, które należy złożyć w celu ubiegania się o dotację dostępne są na stronie internetowej: https://www.torun.wkz.gov.pl/
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy.
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę,	Wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Klimat, Środowisko 2021-2027	w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

W okresie obowiązywania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027-2030,* gmina w miarę możliwości finansowych przeznaczy środki na konserwację zabytków zdobyte ze źródeł publicznych lub prywatnych. Będą one przeznaczane na cele wyznaczone przez administrujących zabytkowymi obiektami. Na bieżąco wg potrzeb wykonywane będą prace renowacyjne obiektów umieszczonych w Gminnej Ewidencji Zabytków, których właścicielem jest gmina Kowalewo Pomorskie.

Biorąc pod uwagę korzystne położenie gminy oraz dużą ilość obiektów posiadających wartości zabytkowe Gminny Program Opieki nad Zabytkami stanowić będzie pomocne narzędzie w ukierunkowaniu polityki gminnej w zakresie rozwoju turystyki, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzonej w sposób uporządkowany i długoterminowy.

Aneks nr 1 – Wykaz zabytków nieruch

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
1.	1	BIELSK		22	DOM + BUDY
2.	2	BIELSK		24A	DOM RO
3.	3	BIELSK		40/41	
4.	4	BIELSK		41	BUDYNEK
5.	5	BIELSK		42	DOM + BUDY
6.	6	BIELSK		43/44	
7.	7	BIELSK		44	BUDYNEK
8.	8	BIELSK		45	
9.	9	BIELSK		46	
10.	10	BIELSK		47	
11.	11	BIELSK			CM
12.	12	BIELSK			KA
13.	1	BORÓWNO		30	
14.	1	CHEŁMONIE		2	
15.	2	CHEŁMONIE			CM
16.	3	CHEŁMONIE			KOŚCIÓŁ PA
17.	4	CHEŁMONIE			CMENTA
18.	5	CHEŁMONIE			CMI

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
19.	6	CHEŁMONIE			OGRODZENIE
20.	7	CHEŁMONIE			DZWONNICA PR
21.	8	CHEŁMONIE		26	
22.	9	CHEŁMONIE		25	OBORA Z
23.	10	CHEŁMONIE			TEREN ZAŁ
24.	11	CHEŁMONIE		6	PARK
25.	12	CHEŁMONIE		6	DWÓR Z O
26.	13	CHEŁMONIE		6	RELIKTY BRAMY
27.	14	CHEŁMONIE			SPICHL
28.	15	CHEŁMONIE		29	CZWOR
29.	16	CHEŁMONIE		30	
30.	17	CHEŁMONIE		34	
31.	18	CHEŁMONIE		35	DOM + BUDYN
32.	19	CHEŁMONIE			KA
33.	1	CHEŁMONIEC			CMENTARZ EWANGI
34.	2	CHEŁMONIEC		9	DWÓR
35.	3	CHEŁMONIEC		3	
36.	4	CHEŁMONIEC		5	SZKOŁA
37.	5	CHEŁMONIEC		7	DWOJAK
38.	6	CHEŁMONIEC		12	DOM + BUDYN
39.	7	CHEŁMONIEC		26	
40.	9	CHEŁMONIEC		30	
41.	10	CHEŁMONIEC		31	
42.	11	CHEŁMONIEC		32	
43.	12	CHEŁMONIEC		33	BUDYN

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
44.	13	CHEŁMONIEC		33	SZALETY
45.	14	CHEŁMONIEC		34	KOLEJ
46.	15	CHEŁMONIEC		35	
47.	16	CHEŁMONIEC			
48.	17	CHEŁMONIEC			KA
49.	18	CHEŁMONIEC			KA
50.	1	ELZANOWO		28	
51.	2	ELZANOWO			CM
52.	3	ELZANOWO			SPICHLER
53.	1	FRYDRYCHOWO			PARK Z
54.	1	GAPA		1	TEREN ZAŁO
55.	2	GAPA		1	BUDYNEK MIES
56.	3	GAPA		1	OBORA
57.	4	GAPA		1	OBORA
58.	5	GAPA		1	BUDYNEK GOSP
59.	6	GAPA		3	CZWORA
60.	1	JÓZEFAT		4	DOM + BUDY
61.	1	KIEŁPINY		14	
62.	2	KIEŁPINY			CM
63.	1	KOWALEWO POMORSKIE			HISTORYCZNY
64.	2	KOWALEWO POMORSKIE			POZOST
65.	3	KOWALEWO POMORSKIE	1 MAJA	2	
66.	4	KOWALEWO POMORSKIE	1 MAJA	5	
67.	5	KOWALEWO POMORSKIE	1 MAJA	11	
68.	6	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA		TEREN
69.	7	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA	2	
70.	8	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA	3	
71.	10	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA	14	

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
72.	11	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA	16	
73.	12	KOWALEWO POMORSKIE	1 STYCZNIA	19	
74.	13	KOWALEWO POMORSKIE	BAT. CHŁOPSKICH	12	
75.	14	KOWALEWO POMORSKIE	BAT. CHŁOPSKICH	16	
76.	15	KOWALEWO POMORSKIE	BAT. CHŁOPSKICH	18	
77.	16	KOWALEWO POMORSKIE	BRODNICKA	1	B
78.	17	KOWALEWO POMORSKIE	BRODNICKA	4	B
79.	18	KOWALEWO POMORSKIE	BRODNICKA	8	
80.	19	KOWALEWO POMORSKIE	BRODNICKA	14	
81.	20	KOWALEWO POMORSKIE	BRODNICKA	16	
82.	21	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	1	
83.	22	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	2	
84.	23	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	7	
85.	24	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	8	
86.	25	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	9	
87.	26	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	14	
88.	27	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA	31	B
89.	28	KOWALEWO POMORSKIE	CHOPINA		KA
90.	29	KOWALEWO POMORSKIE	DRZYMAŁY	1, 2, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 30, 38	KOLONI
91.	30	KOWALEWO POMORSKIE	DWORCOWA	1	BUDYN
92.	31	KOWALEWO POMORSKIE	DWORCOWA	1	M
93.	32	KOWALEWO POMORSKIE	DWORCOWA	3	KOLEJO
94.	33	KOWALEWO POMORSKIE	DZIAŁKOWA	6	
95.	34	KOWALEWO POMORSKIE	DZIAŁKOWA	8	

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
96.	35	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		ZIELEŃ KOMPO
97.	36	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	1	KOLEJOWY BU
98.	37	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	2	POCZTA W Z
99.	38	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	3	KOLEJOWY BU
100.	39	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	4	BUDYN
101.	40	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	4	MAGAZYN OPA
102.	41	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		HYDROFORNIA (KO
103.	42	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		KAPLICZKA PR
104.	43	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		MAGAZYN OLEJU
105.	44	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		NASTAWNIA W
106.	45	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		WIATY PERO
107.	46	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC		WIEŻA CIŚNIEŃ
108.	47	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	5	KOLEJO
109.	48	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	7	KOLEJO
110.	49	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	8	KOLEJOWY BU
111.	50	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	9	KOLEJO
112.	51	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	13	KOLEJOWY BU
113.	52	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	15	KOLEJOWY BU
114.	53	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	16	KOLEJOWY BU

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
115.	54	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	17	KOLEJOWY BU
116.	55	KOWALEWO POMORSKIE	GŁÓWNY DWORZEC	18	KOLEJOWY BU
117.	56	KOWALEWO POMORSKIE	KOŚCIUSZKI	1	LABORATORIUM Z
118.	57	KOWALEWO POMORSKIE	KOŚCIUSZKI	1	APARATOWNIA Z
119.	58	KOWALEWO POMORSKIE	KOŚCIUSZKI	4	HALA MASZ WC
120.	59	KOWALEWO POMORSKIE	KOŚCIUSZKI	4	STACJA FILTRÓW WC
121.	60	KOWALEWO POMORSKIE	KRÓTKA	4	
122.	61	KOWALEWO POMORSKIE	MŁYŃSKA	2	DOM -
123.	62	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	1	
124.	63	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	2	
125.	64	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	2	
126.	65	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	5	BUDYNEK SĄDU OGRODZENIEM O ORAZ OTOCZEN GRANICA
127.	66	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	7	SZKOŁA (LAND
128.	67	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	53	KOLEJO
129.	68	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	54	
130.	69	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA	31, 42, 46, 48, 50, 52	KOLONI
131.	70	KOWALEWO POMORSKIE	ODRODZENIA/DZIAŁKOWA		KA
132.	71	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA		KOŚCIÓŁ P

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
133.	72	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA		CM
134.	73	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA		OGRODZE
135.	74	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	1	
136.	75	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	2	
137.	76	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	3	
138.	77	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	4	
139.	78	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	5	
140.	79	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	6	
141.	80	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	7	
142.	81	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	8	
143.	82	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	10	
144.	83	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	11	
145.	84	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	12	
146.	85	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	13	
147.	86	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	15	
148.	87	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	16	
149.	88	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	17	
150.	89	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	18	
151.	90	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	19	
152.	91	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	20	
153.	92	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	21	
154.	93	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	22	
155.	94	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	23	
156.	95	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	24	
157.	96	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	25	
158.	97	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC 700-LECIA	26	
159.	98	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI		
160.	99	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI		POM

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
161.	100	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI		F
162.	101	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	1	ZAJAZD, c
163.	102	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	1	STAJNIA I
164.	103	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	3	WILLA I
165.	104	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	4	B
166.	105	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	5	B
167.	106	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	6	
168.	107	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	7-8	DWOJAK
169.	108	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	9-10	DWOJAK
170.	109	KOWALEWO POMORSKIE	PLAC WOLNOŚCI	12	ZA
171.	110	KOWALEWO POMORSKIE	PODBOREK	6	
172.	111	KOWALEWO POMORSKIE	STRAŻACKA/FOSA JAGIELLOŃSKA		RUINA ZAMKU K
173.	112	KOWALEWO POMORSKIE	STRAŻACKA		WODOCIĄ
174.	113	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	3	
175.	114	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	4	
176.	115	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	OBOK NR 4	ZA
177.	116	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	6	
178.	117	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	8	
179.	118	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	9	
180.	119	KOWALEWO POMORSKIE	SZKOLNA	11	PLEBAN
181.	120	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	1	
182.	121	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	2	
183.	122	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	3	
184.	123	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	4	
185.	124	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	9	
186.	125	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA	15	
187.	126	KOWALEWO POMORSKIE	SZPITALNA		ZA

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
188.	127	KOWALEWO POMORSKIE	ŚW. JÓZEFA	2	
189.	128	KOWALEWO POMORSKIE	ŚW. MIKOŁAJA	3	
190.	129	KOWALEWO POMORSKIE	ŚW. MIKOŁAJA	4	
191.	130	KOWALEWO POMORSKIE	ŚW. MIKOŁAJA	6	
192.	131	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA		CMENTARZ
193.	132	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA		CMENTARZ
194.	133	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA		CM
195.	134	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	2	
196.	135	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	4	
197.	136	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	5	
198.	137	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	7	
199.	138	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	11	
200.	139	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	12	
201.	140	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	14	
202.	141	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	23	
203.	142	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA	27	
204.	143	KOWALEWO POMORSKIE	TORUŃSKA		KAPLICA PRZE PA
205.	144	KOWALEWO POMORSKIE	ŻEROMSKIEGO	2	BUDYNEK M
206.	1	LIPIENICA			CM
207.	2	LIPIENICA			PARK
208.	3	LIPIENICA		15	
209.	4	LIPIENICA			KA
210.	1	MARIANY		1	DRÓŻNICÓW
211.	2	MARIANY		2	DRÓŻNICÓW
212.	3	MARIANY		14	DRÓŻNICÓW
213.	4	MARIANY		15	
214.	1	MARTYNIEC		3	DOM + BUDYN

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
215.	2	MARTYNIEC		10	DWÓR Z DAW
216.	3	MARTYNIEC		11	
217.	1	MLEWIEC		8	TEREN ZAŁ
218.	2	MLEWIEC		8	PARK
219.	3	MLEWIEC		8	DWÓR
220.	4	MLEWIEC		8	RZĄDCÓW
221.	5	MLEWIEC		8	BUDYNEK GOSP
222.	6	MLEWIEC		8	BUDYNEK GOSPOD
223.	7	MLEWIEC		8	STAJNIA
224.	8	MLEWIEC		8	STAJNIA
225.	9	MLEWIEC		8	OBORA
226.	10	MLEWIEC		8	STODOŁ
227.	11	MLEWIEC		8	SPICHLE
228.	12	MLEWIEC		8	OGRODZE
229.	13	MLEWIEC			CZWORA
230.	1	MLEWO		4	SZKOŁA
231.	2	MLEWO		5	
232.	3	MLEWO		15	
233.	4	MLEWO		16	
234.	5	MLEWO		23	
235.	6	MLEWO		27	
236.	7	MLEWO		30	
237.	8	MLEWO			KA
238.	9	MLEWO			KA
239.	1	NAPOLE		19	DWÓR Z
240.	2	NAPOLE		19	OBORA
241.	3	NAPOLE		19	
242.	1	NOWY DWÓR		2	BUDYNEK

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
243.	1	NOWY DWÓR		8	DOM RO
244.	2	NOWY DWÓR		32	
245.	3	NOWY DWÓR			
246.	4	NOWY DWÓR			CM
247.	5	NOWY DWÓR (d. Rychnowo)			CM
248.	1	PIĄTKOWO			TEREN ZAŁOŻEN DZIAŁEK NR 1/3, 1/4
249.	2	PIĄTKOWO		1	PAŁA
250.	3	PIĄTKOWO			PARK
251.	4	PIĄTKOWO			OFICYN
252.	5	PIĄTKOWO			BUDYNEK GOS
253.	6	PIĄTKOWO			HYDROFOR I W
254.	7	PIĄTKOWO			OBOR
255.	8	PIĄTKOWO			GORZEL
256.	9	PIĄTKOWO			OWCZAR
257.	10	PIĄTKOWO		10	SZEŚCIO
258.	11	PIĄTKOWO			KA
259.	1	PLUSKOWĘSY			KOŚCIÓŁ PARA
260.	2	PLUSKOWĘSY			CMI
261.	3	PLUSKOWĘSY			CM
262.	4	PLUSKOWĘSY			OGRODZENIE KOŚ
263.	5	PLUSKOWĘSY			F
264.	6	PLUSKOWĘSY		48	CZWORAK
265.	7	PLUSKOWĘSY		50B	CZWORAK
266.	8	PLUSKOWĘSY		2	
267.	9	PLUSKOWĘSY		22	
268.	10	PLUSKOWĘSY		51	BUDYNEK

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
269.	11	PLUSKOWĘSY		68	
270.	12	PLUSKOWĘSY		75	DWÓ
271.	13	PLUSKOWĘSY			
272.	1	PRUSKA ŁĄKA		25	
273.	2	PRUSKA ŁĄKA		40	
274.	3	PRUSKA ŁĄKA		42	
275.	4	PRUSKA ŁĄKA			CM
276.	5	PRUSKA ŁĄKA			
277.	6	PRUSKA ŁĄKA		60	DWÓR
278.	7	PRUSKA ŁĄKA			KUŹNIA
279.	8	PRUSKA ŁĄKA			LODOWN
280.	9	PRUSKA ŁĄKA			KA
281.	1	SIERAKOWO			CM
282.	2	SIERAKOWO			BUDYNEK
283.	3	SIERAKOWO		22	
284.	4	SIERAKOWO		29	BUDYNEK MIES
285.	5	SIERAKOWO		43	
286.	6	SIERAKOWO		71	
287.	7	SIERAKOWO			KA
288.	1	SREBRNIKI			KOŚCIÓŁ PARAF
289.	2	SREBRNIKI			CMI
290.	3	SREBRNIKI		40	
291.	4	SREBRNIKI			TEREN Z
292.	5	SREBRNIKI		68-70	BUDYNEK MIESZ
293.	6	SREBRNIKI		budynek należący do domu nr 69	BUDYNEK INWEN

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
294.	7	SREBRNIKI		budynek należący do domu nr 69	SPICHLER
295.	8	SREBRNIKI		budynek należący do domu nr 69	OBORA
296.	9	SREBRNIKI		18	
297.	10	SREBRNIKI		42	
298.	11	SREBRNIKI			KAPLI
299.	12	SREBRNIKI			KA
300.	13	SREBRNIKI			KA
301.	14	SREBRNIKI			KA
302.	1	SZEWA			KA
303.	2	SZEWA			
304.	1	SZYCHOWO		36	DWÓR
305.	2	SZYCHOWO			TERE
306.	1	WIELKA ŁĄKA			KOŚCIÓŁ PARAFIAL
307.	2	WIELKA ŁĄKA			OGRODZENIE KAT
308.	3	WIELKA ŁĄKA			KAPLICA
309.	4	WIELKA ŁĄKA			PO
310.	5	WIELKA ŁĄKA			CMENTARZ
311.	6	WIELKA ŁĄKA			CMENTA
312.	7	WIELKA ŁĄKA			
313.	9	WIELKA ŁĄKA			KA
314.	10	WIELKA ŁĄKA - STRUŚ			KA
315.	11	WIELKA ŁĄKA - KRUPKA			
316.	1	WIELKIE RYCHNOWO			CM

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
317.	2	WIELKIE RYCHNOWO		37	KAPLICA
318.	3	WIELKIE RYCHNOWO		37	KA
319.	4	WIELKIE RYCHNOWO			ZAŁOŻENIE P
320.	5	WIELKIE RYCHNOWO		66	DWÓR Z DAW
321.	6	WIELKIE RYCHNOWO (D. RYCHNOWO)			BUDYN
322.	7	WIELKIE RYCHNOWO (D. RYCHNOWO)		2	DRÓŻNICÓW
323.	8	WIELKIE RYCHNOWO (D. RYCHNOWO)		4	KOLEJOWY BU
324.	9	WIELKIE RYCHNOWO (D. RYCHNOWO)		5	KOLEJOWY BU
325.	10	WIELKIE RYCHNOWO		6	KOLEJOWY BU
326.	11	WIELKIE RYCHNOWO			WIAD
327.	12	WIELKIE RYCHNOWO		50	
328.	13	WIELKIE RYCHNOWO		51	DOM + BUDYN
329.	14	WIELKIE RYCHNOWO		65	
330.	15	WIELKIE RYCHNOWO		72	
331.	16	WIELKIE RYCHNOWO			
332.	17	WIELKIE RYCHNOWO		80	
333.	18	WIELKIE RYCHNOWO		91	
334.	19	WIELKIE RYCHNOWO (d. Hofleben)		96	POCZTA W Z
335.	20	WIELKIE RYCHNOWO (d. Hofleben)		98	

L.p.	Lp. w miejscowości	Miejscowość	Ulica	Numer	
336.	21	WIELKIE RYCHNOWO (d. Hofleben)		97	
337.	22	WIELKIE RYCHNOWO (d. Hofleben)		123	
338.	23	WIELKIE RYCHNOWO (d. Hofleben)		124	KOLEJOWY BU
339.	24	WIELKIE RYCHNOWO		125	KOLEJOWY BU
340.	25	WIELKIE RYCHNOWO		122	
341.	1	ZAPLUSKOWĘSY		2	
342.	2	ZAPLUSKOWĘSY		3	

Aneks nr 2 – Wykaz stanowisk archeologicznych

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
1	BIELSK	37-46	23	2
2	BIELSK	37-46	29	3
3	BIELSK	37-46	30	4
4	BIELSK	37-46	53	5
5	BIELSK	37-46	54	6
6	BIELSK	37-46	55	7
7	BIELSK	37-46	56	8
8	BIELSK	37-46	60	9
9	BIELSK	37-46	61	10
10	BIELSK	37-46	62	11
11	BIELSK	37-46	63	12
12	BIELSK	37-46	64	13
13	BIELSK	37-46	65	14
14	BIELSK	37-46	81	15
15	BIELSK	37-46	82	16
16	BIELSK	37-46	83	17
17	BIELSK	37-46	84	18
18	BIELSK	37-46	85	19
19	BIELSK	37-46	86	20
20	BIELSK	37-46	87	21
21	BIELSK	37-46	88	22
22	BIELSK	37-46	89	23
23	BIELSK	37-46	90	24
24	BIELSK	37-46	109	25
25	BIELSK	37-46	110	26
26	BIELSK	37-46	147	27
27	BIELSK	37-46	148	28
28	BIELSK	37-46	153	29
29	BORÓWNO	37-45	1	1
30	BORÓWNO	37-45	2	2
31	BORÓWNO	37-45	3	3
32	BORÓWNO	37-45	4	4
33	BORÓWNO	37-45	133	5
34	BORÓWNO	37-45	134	6
35	BORÓWNO	37-45	135	7
36	BORÓWNO	37-45	136	8
37	BORÓWNO	37-45	141	9
38	BORÓWNO	37-45	142	10
39	BORÓWNO	37-45	143	11
40	BORÓWNO	37-45	144	12
41	BORÓWNO	37-45	145	13
42	BORÓWNO	37-45	146	14

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
43	BORÓWNO	37-45	148	15
44	BORÓWNO	37-45	149	16
45	BORÓWNO	37-45	150	17
46	BORÓWNO	37-45	151	18
47	CHEŁMONIE	37-46	36	14
48	CHEŁMONIE	37-46	58	15
49	CHEŁMONIE	37-46	59	16
50	CHEŁMONIE	37-46	146	17
51	CHEŁMONIE	38-46	12	2
52	CHEŁMONIE	38-46	13	3
53	CHEŁMONIE	38-46	14	1
54	CHEŁMONIE	38-46	24	4
55	CHEŁMONIE	38-46	25	5
56	CHEŁMONIE	38-46	26	6
57	CHEŁMONIE	38-46	27	7
58	CHEŁMONIE	38-46	28	8
59	CHEŁMONIE	38-46	29	9
60	CHEŁMONIE	38-46	56	10
61	CHEŁMONIE	38-46	57	11
62	CHEŁMONIE	38-46	58	12
63	CHEŁMONIE	38-46	59	13
64	CHEŁMONIE	38-46	61	
65	CHEŁMONIE	38-46	62	
66	CHEŁMONIEC	37-46	31	10
67	CHEŁMONIEC	37-46	32	11
68	CHEŁMONIEC	37-46	33	12
69	CHEŁMONIEC	37-46	34	13
70	CHEŁMONIEC	37-46	57	19
71	CHEŁMONIEC	37-46	66	20
72	CHEŁMONIEC	37-46	67	21
73	CHEŁMONIEC	37-46	68	22
74	CHEŁMONIEC	37-46	69	23
75	CHEŁMONIEC	37-46	70	24
76	CHEŁMONIEC	37-46	71	25
77	CHEŁMONIEC	37-46	72	26
78	CHEŁMONIEC	37-46	73	27
79	CHEŁMONIEC	37-46	74	28
80	CHEŁMONIEC	37-46	75	29
81	CHEŁMONIEC	37-46	76	30
82	CHEŁMONIEC	37-46	77	14
83	CHEŁMONIEC	37-46	78	31
84	CHEŁMONIEC	37-46	79	32
85	CHEŁMONIEC	37-46	80	33
86	CHEŁMONIEC	37-46	108	34
87	CHEŁMONIEC	37-46	145	35
88	CHEŁMONIEC	37-46	18	14
89	CHEŁMONIEC	37-46	19	15
90	CHEŁMONIEC	37-46	20	16
91	CHEŁMONIEC	37-46	21	17

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
92	CHEŁMONIEC	37-46	22	18
93	CHEŁMONIEC	38-46	15	1
94	CHEŁMONIEC	38-46	16	2
95	CHEŁMONIEC	38-46	17	3
96	CHEŁMONIEC	38-46	18	4
97	CHEŁMONIEC	38-46	19	5
98	CHEŁMONIEC	38-46	20	6
99	CHEŁMONIEC	38-46	21	7
100	CHEŁMONIEC	38-46	22	8
101	CHEŁMONIEC	38-46	23	9
102	CHEŁMONIEC	38-47	2	19
103	ELZANOWO	37-46	25	5
104	ELZANOWO	37-46	35	6
105	ELZANOWO	37-46	37	7
106	ELZANOWO	37-46	93	8
107	ELZANOWO	37-46	94	9
108	ELZANOWO	37-46	117	10
109	ELZANOWO	37-46	140	11
110	ELZANOWO	37-46	141	12
111	ELZANOWO	37-46	142	13
112	ELZANOWO	37-46	143	14
113	ELZANOWO	37-46	144	15
114	ELZANOWO	38-46	32	1
115	ELZANOWO	38-46	33	2
116	ELZANOWO	38-46	34	3
117	ELZANOWO	38-46	35	4
118	FRYDRYCHOWO	36-46	37	3
119	FRYDRYCHOWO	36-46	38	4
120	FRYDRYCHOWO	36-46	39	5
121	FRYDRYCHOWO	36-46	40	6
122	FRYDRYCHOWO (BAGNA GÓRA)	36-46	173	
123	FRYDRYCHOWO	37-46	15	1
124	FRYDRYCHOWO	37-46	20	2
125	FRYDRYCHOWO	37-46	99	3
126	FRYDRYCHOWO	37-46	100	4
127	FRYDRYCHOWO	37-46	101	5
128	FRYDRYCHOWO	37-46	102	6
129	FRYDRYCHOWO	37-46	104	7
130	FRYDRYCHOWO	37-46	105	8
131	FRYDRYCHOWO	37-46	106	9
132	FRYDRYCHOWO	37-46	113	10
133	FRYDRYCHOWO	37-46	114	11
134	FRYDRYCHOWO	37-46	150	12
135	FRYDRYCHOWO	37-46	151	13
136	FRYDRYCHOWO	37-46	152	14
137	KIEŁPINY	36-47	124	2
138	KIEŁPINY	36-47	125	3
139	KIEŁPINY	36-47	132	5

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
140	KIEŁPINY	37-47	70	1
141	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	5	1
142	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	6	2
143	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	7	3
144	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	14	7
145	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	16	8
146	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	21	9
147	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	22	13
148	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	26	4
149	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	28	5
150	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	38	
151	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	39	
152	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	40	
153	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	41	
154	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	42	21
155	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	43	
156	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	44	
157	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	45	
158	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	46	
159	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	47	
160	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	48	
161	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	51	12
162	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	52	14
163	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	103	15
164	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	118	16
165	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	119	17
166	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	120	18
167	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	121	19
168	KOWALEWO POMORSKIE	37-46	122	20
169	LIPIENICA	38-46	30	1
170	LIPIENICA	38-46	31	2
171	LIPIENICA	38-46	55	3
172	MARIANY	37-46	1	1
173	MARIANY	37-46	123	2
174	MARIANY	37-46	124	3
175	MARIANY	37-46	126	4
176	MARIANY	37-46	137	5
177	MARIANY	37-46	138	6
178	MARIANY	37-46	139	7
179	MLEWIEC	37-45	7	1
180	MLEWIEC	37-45	8	2
181	MLEWIEC	37-45	10	3
182	MLEWIEC	37-45	42	4
183	MLEWIEC	37-45	43	5
184	MLEWIEC	37-45	56	6
185	MLEWIEC	37-45	69	7
186	MLEWIEC	37-45	75	8
187	MLEWIEC	37-45	103	9
188	MLEWIEC	37-45	116	10

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
189	MLEWIEC	37-45	117	11
190	MLEWIEC	37-45	118	12
191	MLEWIEC	37-45	119	13
192	MLEWIEC	37-45	120	14
193	MLEWIEC	37-45	121	15
194	MLEWIEC	37-45	122	16
195	MLEWIEC	37-45	123	17
196	MLEWO	36-45	1	1
197	MLEWO	36-45	2	2
198	MLEWO	36-45	3	3
199	MLEWO	36-45	4	4
200	MLEWO	36-45	20	42
201	MLEWO	36-45	110	5
202	MLEWO	36-45	111	19
203	MLEWO	36-45	112	20
204	MLEWO	36-45	113	21
205	MLEWO	36-45	114	22
206	MLEWO	36-45	115	23
207	MLEWO	36-45	117	24
208	MLEWO	36-45	125	25
209	MLEWO	36-45	126	26
210	MLEWO	36-45	127	27
211	MLEWO	36-45	128	28
212	MLEWO	36-45	129	29
213	MLEWO	36-45	130	30
214	MLEWO	36-45	131	31
215	MLEWO	36-45	132	32
216	MLEWO	36-45	133	33
217	MLEWO	36-45	134	34
218	MLEWO	36-45	135	35
219	MLEWO	36-45	136	36
220	MLEWO	36-45	137	37
221	MLEWO	36-45	165	38
222	MLEWO	36-45	192	39
223	MLEWO	36-45	193	40
224	MLEWO	36-45	194	41
225	MLEWO	37-45	9	6
226	MLEWO	37-45	44	7
227	MLEWO	37-45	45	8
228	MLEWO	37-45	46	9
229	MLEWO	37-45	47	10
230	MLEWO	37-45	48	11
231	MLEWO	37-45	49	12
232	MLEWO	37-45	50	13
233	MLEWO	37-45	51	14
234	MLEWO	37-45	52	15
235	MLEWO	37-45	53	16
236	MLEWO	37-45	54	17
237	MLEWO	37-45	55	18

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
238	NAPOLE	37-46	27	18
239	NAPOLE	37-46	95	9
240	NAPOLE	37-46	96	10
241	NAPOLE	37-46	97	11
242	NAPOLE	37-46	98	12
243	NAPOLE	37-46	107	17
244	NAPOLE	37-46	111	14
245	NAPOLE	37-47	1	3
246	NAPOLE	37-47	13	4
247	NAPOLE	37-47	14	5
248	NAPOLE	37-47	16	6
249	NAPOLE	37-47	24	7
250	NAPOLE	37-47	25	8
251	NAPOLE "GÓRA SZWEDZKA"	37-47	17	1
252	NOWY DWÓR	37-45	5	1
253	NOWY DWÓR	37-45	13	2
254	NOWY DWÓR	37-45	22	3
255	NOWY DWÓR	37-45	37	4
256	NOWY DWÓR	37-45	38	5
257	NOWY DWÓR	37-45	39	6
258	NOWY DWÓR	37-45	65	7
259	NOWY DWÓR	37-45	66	8
260	NOWY DWÓR	37-45	67	9
261	NOWY DWÓR	37-45	68	10
262	NOWY DWÓR	37-45	70	11
263	NOWY DWÓR	37-45	71	12
264	NOWY DWÓR	37-45	72	13
265	NOWY DWÓR	37-45	76	14
266	NOWY DWÓR	37-45	77	15
267	NOWY DWÓR	37-45	78	16
268	NOWY DWÓR	37-45	79	17
269	NOWY DWÓR	37-45	87	18
270	NOWY DWÓR	37-45	88	19
271	NOWY DWÓR	37-45	89	20
272	NOWY DWÓR	37-45	90	21
273	NOWY DWÓR	37-45	99	22
274	PIĄTKOWO	36-47	55	2
275	PIĄTKOWO	36-47	127	4
276	PIĄTKOWO	36-47	128	5
277	PIĄTKOWO	36-47	129	6
278	PIĄTKOWO	36-47	130	7
279	PIĄTKOWO	36-47	131	8
280	PIĄTKOWO	37-47	41	1
281	PIĄTKOWO	37-47	43	2
282	PLUSKOWĘSY	36-46	14	
283	PLUSKOWĘSY	36-46	15	9
284	PLUSKOWĘSY	36-47	122	11
285	PLUSKOWĘSY	36-47	123	12
286	PLUSKOWĘSY	37-46	112	9

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
287	PLUSKOWĘSY	37-46	149	10
288	PLUSKOWĘSY	37-47	2	5
289	PLUSKOWĘSY	37-47	3	2
290	PLUSKOWĘSY	37-47	4	3
291	PLUSKOWĘSY	37-47	5	4
292	PLUSKOWĘSY	37-47	6	6
293	PLUSKOWĘSY	37-47	7	1
294	PLUSKOWĘSY	37-47	8	7
295	PLUSKOWĘSY	37-47	9	8
296	PLUSKOWĘSY	37-47	72	
297	PRUSKA ŁĄKA	38-45	45	1
298	PRUSKA ŁĄKA	38-45	46	2
299	PRUSKA ŁĄKA	38-45	47	3
300	PRUSKA ŁĄKA	38-45	48	4
301	PRUSKA ŁĄKA	38-45	49	5
302	PRUSKA ŁĄKA	38-45	50	6
303	PRUSKA ŁĄKA	38-45	51	7
304	PRUSKA ŁĄKA	38-45	58	8
305	PRUSKA ŁĄKA	38-45	59	9
306	PRUSKA ŁĄKA	38-45	60	10
307	PRUSKA ŁĄKA	38-45	61	11
308	PRUSKA ŁĄKA	38-45	62	12
309	PRUSKA ŁĄKA	38-45	81	13
310	PRUSKA ŁĄKA	38-46	6	14
311	SIERAKOWO	36-46	36	15
312	SIERAKOWO	36-46	83	6
313	SIERAKOWO	36-46	87	7
314	SIERAKOWO	36-46	88	8
315	SIERAKOWO	36-46	89	9
316	SIERAKOWO	36-46	101	10
317	SIERAKOWO	36-46	103	11
318	SIERAKOWO	36-46	104	12
319	SIERAKOWO	36-46	105	13
320	SIERAKOWO	36-46	106	14
321	SIERAKOWO	36-46	107	15
322	SIERAKOWO	36-46	108	16
323	SIERAKOWO	36-46	109	17
324	SIERAKOWO	36-46	110	18
325	SIERAKOWO	36-46	161	19
326	SIERAKOWO	36-46	162	20
327	SIERAKOWO	36-46	163	21
328	SIERAKOWO	36-46	172	22
329	SIERAKOWO	37-46	3	1
330	SIERAKOWO	37-46	4	2
331	SIERAKOWO	37-46	8	3
332	SIERAKOWO	37-46	9	4
333	SIERAKOWO	37-46	10	5
334	SIERAKOWO	37-46	125	15
335	SIERAKOWO	37-46	127	16

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
336	SIERAKOWO	37-46	128	17
337	SIERAKOWO	37-46	129	18
338	SREBRNIKI	36-45	8	14
339	SREBRNIKI	36-45	86	15
340	SREBRNIKI	36-45	87	16
341	SREBRNIKI	36-45	88	17
342	SREBRNIKI	36-45	89	18
343	SREBRNIKI	36-45	90	19
344	SREBRNIKI	36-45	91	20
345	SREBRNIKI	36-45	92	21
346	SREBRNIKI	36-45	93	22
347	SREBRNIKI	36-45	94	23
348	SREBRNIKI	36-45	95	24
349	SREBRNIKI	36-45	96	25
350	SREBRNIKI	36-45	97	26
351	SREBRNIKI	36-45	98	27
352	SREBRNIKI	36-45	99	28
353	SREBRNIKI	36-45	100	29
354	SREBRNIKI	36-45	101	30
355	SREBRNIKI	36-45	102	31
356	SREBRNIKI	36-45	103	32
357	SREBRNIKI	36-45	104	33
358	SREBRNIKI	36-45	105	34
359	SREBRNIKI	36-45	106	35
360	SREBRNIKI	36-45	107	36
361	SREBRNIKI	36-45	108	37
362	SREBRNIKI	36-45	109	38
363	SREBRNIKI	36-46	164	2
364	SREBRNIKI	36-46	165	3
365	SREBRNIKI	36-46	166	4
366	SREBRNIKI	36-46	167	5
367	SREBRNIKI	36-46	168	6
368	SREBRNIKI	36-46	169	7
369	SREBRNIKI	36-46	170	8
370	SREBRNIKI	36-46	171	9
371	SREBRNIKI	37-45	104	11
372	SREBRNIKI	37-45	105	12
373	SREBRNIKI	37-45	106	13
374	SREBRNIKI	37-46	2	1
375	SREBRNIKI	37-46	49	
376	SREBRNIKI	37-46	135	39
377	SREBRNIKI	37-46	136	40
378	SZEWA	38-46	1	1
379	SZEWA	38-46	2	2
380	SZEWA	38-46	3	3
381	SZEWA	38-46	4	4
382	SZEWA	38-46	5	5
383	SZEWA	38-46	37	6
384	SZEWA	38-46	38	7

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
385	SZEWA	38-46	39	8
386	SZEWA	38-46	40	9
387	SZEWA	38-46	41	10
388	SZEWA	38-46	42	11
389	SZEWA	38-46	52	12
390	SZEWA	38-46	53	13
391	SZYCHOWO	37-46	24	2
392	SZYCHOWO	37-46	50	1
393	SZYCHOWO	37-46	91	3
394	SZYCHOWO	37-46	92	4
395	SZYCHOWO	37-46	115	5
396	SZYCHOWO	37-46	116	6
397	WIELKA ŁĄKA	38-45	40	2
398	WIELKA ŁĄKA	38-45	41	3
399	WIELKA ŁĄKA	38-45	42	4
400	WIELKA ŁĄKA	38-45	43	5
401	WIELKA ŁĄKA	38-45	44	6
402	WIELKA ŁĄKA	38-45	52	7
403	WIELKA ŁĄKA	38-45	53	8
404	WIELKA ŁĄKA	38-45	54	9
405	WIELKA ŁĄKA	38-45	55	10
406	WIELKA ŁĄKA	38-45	56	11
407	WIELKA ŁĄKA	38-45	57	12
408	WIELKA ŁĄKA	38-45	82	13
409	WIELKA ŁĄKA	38-45	83	14
410	WIELKA ŁĄKA	38-45	84	15
411	WIELKA ŁĄKA	38-45	85	16
412	WIELKA ŁĄKA	38-45	87	17
413	WIELKA ŁĄKA	38-45	88	1
414	WIELKA ŁĄKA	38-45	89	18
415	WIELKA ŁĄKA	38-46	7	23
416	WIELKA ŁĄKA	38-46	8	18
417	WIELKA ŁĄKA	38-46	9	22
418	WIELKA ŁĄKA	38-46	10	24
419	WIELKA ŁĄKA	38-46	11	33
420	WIELKA ŁĄKA	38-46	43	27
421	WIELKA ŁĄKA	38-46	44	26
422	WIELKA ŁĄKA	38-46	45	29
423	WIELKA ŁĄKA	38-46	46	21
424	WIELKA ŁĄKA	38-46	47	32
425	WIELKA ŁĄKA	38-46	48	31
426	WIELKA ŁĄKA	38-46	49	30
427	WIELKA ŁĄKA	38-46	50	25
428	WIELKA ŁĄKA	38-46	51	20
429	WIELKA ŁĄKA	38-46	54	28
430	WIELKA ŁĄKA	38-46	60	19
431	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	6	1
432	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	19	2
433	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	20	3

LP.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze	Nr st. w miejscowości
434	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	21	4
435	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	73	5
436	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	74	6
437	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	80	7
438	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	81	8
439	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	82	9
440	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	83	10
441	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	84	11
442	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	85	12
443	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	86	13
444	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	96	14
445	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	97	15
446	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	98	16
447	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	100	17
448	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	101	18
449	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	102	19
450	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	107	21
451	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	108	22
452	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	109	23
453	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	110	24
454	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	111	25
455	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	112	26
456	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	113	27
457	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	114	28
458	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	115	29
459	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	137	30
460	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	138	31
461	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	139	32
462	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	140	33
463	WIELKIE RYCHNOWO	37-45	147	20
464	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	11	1
465	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	12	2
466	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	13	3
467	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	17	4
468	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	18	5
469	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	19	6
470	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	130	7
471	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	131	8
472	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	132	9
473	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	133	10
474	ZAPLUSKOWĘSY	37-46	134	11

Spis tabel

TABELA 1. KRAJOBRAZY ZIDENTYFIKOWANE NA TERENIE GMINY KOWALEWO POMORSKIE 24
TABELA 2. WYKAZ OBOWIĄZUJĄCYCH MIEJSCOWYCH PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO NA TERENIE GMINY KOWALEWO POMORSKIE 29
TABELA 3. ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W GMINIE KOWALEWO POMORSKIE 54
TABELA 4. WYKAZ WYŁĄCZEŃ Z GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW W OSTATNICH LATACH 58
TABELA 5. WYKAZ OBIEKTÓW Z GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ GMINY KOWALEWO POMORSKIE WRAZ Z OKREŚLENIEM STANU TECHNICZNEGO 59
TABELA 6. HARMONOGRAM DZIAŁAŃ PRZEWIDZIANYCH DO REALIZACJI W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY KOWALEWO POMORSKIE NA LATA 2027-2030 74
TABELA 7. PRZYKŁADOWE MIERNIKI REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY KOWALEWO POMORSKIE NA LATA 2027-2030 85
TABELA 8. WYBÓR MOŻLIWOŚCI POZYSKANIA DOFINANSOWANIA DZIAŁAŃ UJĘTYCH W GMINNYM PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY KOWALEWO POMORSKIE NA LATA 2027-2030 87

Spis rysunków

RYSUNEK 1. WZÓR ZNAKU INFORMACYJNEGO UMIESZCZONEGO NA ZABYTKACH NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW 9
RYSUNEK 2. LOGO POMNIKA HISTORII. 10
RYSUNEK 3. PRAWNE FORMY OCHRONY PRZYRODY NA TERENIE GMINY KOWALEWO POMORSKIE 34
RYSUNEK 4. PRÓBA REKONSTRUKCJI WYGLĄDU ZAMKU W KOWALEWIE POMORSKIM W DRUGIEJ ĆWIERCI XVII W. — WIDOK OD POŁUDNIOWEGO ZACHODU (OPRAC. B. WASIK) 45

Spis fotografii

FOTOGRAFIA 1. WIDOK NA WSPÓŁCZESNĄ PANORAMĘ MIASTA KOWALEWO POMORSKIE 39
FOTOGRAFIA 2. KOWALEWO POMORSKIE I OKOLICE NA NIEMIECKIEJ MAPIE TOPOGRAFICZNEJ „SCHÖNSEE 2879", SKALA 1:25 000, PIERWSZE WYDANIE 1911 R., EGZEMPLARZ Z 1940 R. 40
FOTOGRAFIA 3. WIDOK NA KOŚCIÓŁ ŚW. MIKOŁAJA 42
FOTOGRAFIA 4. WIDOK NA KOŚCIÓŁ W PLUSKOWĘSACH 43
FOTOGRAFIA 5. WIDOK NA KOŚCIÓŁ W WIELKIEJ ŁĄCE 44
FOTOGRAFIA 6. WIDOK NA POZOSTAŁOŚCI MURÓW MIEJSKICH 46
FOTOGRAFIA 7. PRZYKŁAD CMENTARZA O ZŁYM STANIE ZACHOWANIA W MIEJSCOWOŚCI CHEŁMONIEC 49

FOTOGRAFIA 8. WIDOK NA BUDYNEK KOLEJOWY W MIEJSCOWOŚCI CHEŁMONIEC 50

- anonimizacji w zakresie danych osobowych dokonała Katarzyna Frasunkiewicz – pracownik Urzędu Miejskiego,w Kowalewie Pom. na podstawie art. 5 ustawy z dnia 6 września 2001 o dostępie do informacji publicznej.

UZASADNIENIE

Sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi realizację obowiązku wynikającego z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program sporządza się na okres czterech lat, a zgodnie z art. 87 ust. 3 tej ustawy przyjmuje go rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowalewo Pomorskie na lata 2027–2030 określa kierunki działań służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego gminy, poprawie stanu zachowania zabytków oraz upowszechnianiu wiedzy o ich wartości. Dokument obejmuje rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań ich ochrony oraz wskazuje działania organizacyjne, finansowe, promocyjne i ochronne wspierające opiekę nad zabytkami.

Program uzyskał pozytywną opinię Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wyrażoną w piśmie z dnia 2 listopada 2026 r., znak: WUOZ.T.WZN.5120.7.1.2026.ŁG.

Zgodnie z art. 87 ust. 4 ustawy program podlega ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu Burmistrz Miasta Kowalewo Pomorskie będzie sporządzał co dwa lata sprawozdanie i przedstawiał je Radzie Miejskiej, stosownie do art. 87 ust. 5 ustawy.

Przyjęcie programu umożliwi prowadzenie spójnych działań na rzecz ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego gminy oraz wspieranie współpracy samorządu z właścicielami i użytkownikami zabytków. Wobec powyższego podjęcie uchwały jest uzasadnione.